

**Міністерство освіти і науки України
Національний університет "Запорізька політехніка"**

**Тексти (конспект лекцій)
з дисципліни «Історія України в персоналіях» для студентів усіх
спеціальностей усіх форм навчання**

2025

Тексти (конспект) лекцій з дисципліни «Історія України в персоналіях» для студентів усіх спеціальностей усіх форм навчання / Укл.: М.В. Дедков, Г.І. Шаповалов, Л.В. Турчина, І.М. Спудка та ін. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2025. 64 с.

Укладачі: М.В. Дедков, професор, канд.іст.наук;
Г.І. Шаповалов, професор, д-р іст. наук;
Л.В. Турчина, доцент, канд.іст.наук;
І.М. Спудка, доцент канд.іст.наук;
Т.В. Васильчук, доцент, канд.іст.наук;
Б.А. Бровко, доцент, канд.іст.наук;
В.М. Чоп, доцент, канд.іст.наук;
О.А. Чумаченко, доцент, канд.іст.наук;
Д.І. Мозуленко, ст. викладач.

Рецензент: Г. М. Васильчук, д-р іст. наук, професор, кафедри джерелознавчих студій та суспільних комунікацій Запорізького національного університету

Відповідальний за випуск: М.В. Дедков, професор, канд. іст. наук

Затверджено на засіданні кафедри українознавства та загальної мовної підготовки, протокол № 6 від 11.02.2025 р.

Затверджено на засіданні Науково-методичної комісії Гуманітарного факультету протокол № 5 від 28.02.2025 р.

Зміст

Вступ.....	4
1. Тема 1. Найдавніша історія України.....	5
2. Тема 2. Україна в період розвинутого середньовіччя (XII-XVI ст.).....	12
3. Тема 3. Провідники національної революції середини XVII ст.....	23
4. Тема 4. Перша половина XIX ст. – час зародження української еліти.....	30
5. Тема 5. Національно-визвольні змагання 1917-1921 рр.....	40
6. Тема 6. Друга світова війна та повоєнна відбудова.....	49
7. Тема 7. "Радянська Україна": застій та дезінтеграція СРСР.....	58

Вступ

Дана розробка, створена колективом історичної секції кафедри українознавства та ЗМП. Вона покликана допомогти опанувати курс "Історія України в персоналіях". Теми розташовані у хронологічному порядку й висвітлюють основні періоди української історії та головних діячів цих подій. Практично кожна лекція написана одним автором, що, можливо, позначилося у цілому на змісті.

Однак, при всьому цьому ми упевнені, що тексти лекцій спрямовані на висвітлення участі головних персонажів нашої історії, як позитивних, так і негативних. Без аналізу їх діяльності важко уявити як розвивався б історичний процес. Ми намагалися бути найменш заангажованими у викладі, однак, нам би хотілося, щоб саме ця дисципліна зацікавила потенційних студентів. Тим більше, що ми ставили за мету не вживати ідеологічних штампів, а розібратися у всіх обставинах, з якими стикалися герої наших лекцій.

Тема 1. Найдавніша історія України

Метою лекції є ознайомлення студентів з національними та загальноцивілізаційними особливостями людської особистості в часи первісності, родового суспільства, античності та раннього феодалізму.

Завданням лекції є формування комплексу знань студентів з базових понять української первісної, античної та ранньосередньовічної історії.

Ключові слова: архантропи, Homo erectus, дикунство, неандертальці, кроманьйонці, синтетична свідомість, неолітична революція, варварство, цивілізація, енеоліт, Трипілля-Кукутень, бронзовий вік, метрополія, колонія, демократія, монархія, кочове господарство, велике переселення народів, племінний союз, венети, анти, держава.

План

1. Повсякденне життя первісного збирача та мисливця.
2. Господарське та соціальне життя землероба українського енеоліту.
3. Кочовики України (Анахарсіс, Атей, Савмак, Атілла).
4. Політичне та соціальне життя давньогрецького колоніста (Геродот).
5. Легендарні постаті давньослов'янської історії (Бож, Кий, Мезамир).

Література

1. Бойко О.Д. Історія України. 9-те видання. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
2. Відейко М. Ю.Шляхами історії. Подорожі до трипільського світу. Львів: Бона, 2023. 295 с.
3. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. Київ, Портал, 2021. 432 с.
4. Історія України: навчальний посібник / за ред. професора І-90 М. П. Гетьманчука. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 400 с.
5. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 493 с.

1. Найдавніша історична доба в історії України є її найтривалішим періодом. Саме у первісні часи людство виявило свій потужний потенціал у сфері винаходів, як у матеріальній галузі, так і у сфері соціальних відносин.

Упродовж доби первіснообщинного ладу людство послідовно відбуває в соціальному плані кілька щаблів, починаючи від примітивного людського стада та змішаних кровноспоріднених зв'язків через формування роду, племені та сім'ї до майнової диференціації та утворення ранньокомплексного суспільства.

Характерними рисами свідомості первісної людини були: синкретизм, універсальність, безписемність, міфологічний світогляд, а головне природна (синтетична) свідомість індивідуума, його неповна виділеність з племінного колективу і, взагалі, з первинного природного середовища. Особливості психіки первісної людини легко розкриваються на прикладах з сучасного життя первісних племен, що продовжують жити мисливством та збиральництвом у найвіддаленіших від цивілізації куточках нашої планети.

Головними первісними релігіями стали: тотемізм, анімізм, фетишизм, магія, політеїзм.

2. Вершиною первісного світу в Україні став енеоліт (IV-III тис. до н. е.). Найдавнішою і найвизначнішою культурою в межиріччі Дніпра та Дністра вважається трипільська культура, або культурна спільнота Трипілья-Кукутень. Ця умовна назва походить від с. Трипілья під Києвом, де 1893 р. видатний україно-чеський археолог Вікентій Хвойка уперше виявив рештки культури, яка проіснувала з другої половини IV до кінця III тис. до н.е. на величезному масиві розселення в межиріччі Дніпра й Дністра, сягаючи на півдні причорноморських степів, а на півночі – волинського та київського Полісся та пониззя р. Десни. За своїми типологічними ознаками й географічно-просторовим тяжінням трипільська культура була споріднена з тогочасними пам'ятками Дунайського басейну, Балканського півострова, острівного Східного Середземномор'я та Малої Азії, що дає підставу зараховувати її до циклу культур, які лягли в основу європейської середземноморської цивілізації.

За типом господарювання трипільці належали до хліборобсько-скотарських племен з переважанням землеробства, на що вказує широко зафіксований серед них культ богині плодючості – "Великої Матері" (антропоморфні зображення Великої Матері знаходять при

розкопках мало не кожного трипільського поселення). Доказом розвинутої соціалізації є оселення племені, яке контролювало певну територію, у "протомістах" – обнесених ровами населених пунктах, де чисельність мешканців могла сягати кількох тисяч.

Трипільська культура є однією з основних давньоземлеробських культур, яка пройшла в своєму розвитку три етапи — ранній, середній та пізній. В Україні виявлено (станом на 2014 р.) понад дві тисячі пам'яток трипільської культури. Однією з особливостей трипільської культури була величезна територія поширення (близько 190 тис. км²). Під час свого найбільшого розквіту (наприкінці середнього етапу) населення на всій території трипільської культури за різними оцінками становило від 400 тис. до 2 млн. осіб.

Проблема походження трипільців не до кінця з'ясована. Більшість археологів схиляються до думки, що основу ранньотрипільської культури становили південні землеробсько-скотарські племена культур балканського походження, які, однак, в процесі поширення на нові східні території вбирали в себе на різних етапах елементи місцевих неолітичних та енеолітичних культур. 2005 р. з печери Вертеба на Поділлі О. Нікітіним були отримані перші за історію вивчення трипільської культури зразки для генетичного аналізу. 2010 р. було представлено перші результати. Ще через три роки висновки отримали підтвердження. Було встановлено, що трипільці несли в собі материнські генетичні лінії, характерні для всієї землеробської неолітичної ойкумени, започаткованої ще на території Малої Азії — прабатьківщині європейського сільського господарства. Проте домінують в останках трипільців автохтонні гени донеолітичної людності, яка існувала в районі від Карпатських гір до Чорного моря ще до приходу туди хліборобів.

3. Першим відомим історикам народом, який оселився на території сучасної України й ім'я якого дійшло до сьогодні, були кіммерійці. З'явившись у причорноморських степах на початку IX ст. до н.е., вони були першими хто заклав тут початки державності. Після них послідовно свої протодержавні об'єднання створюють тут скіфи у VII ст. до н.е., а за ними сармати у III ст. до н.е. У IV ст. н.е. територією України прокотилася хвиля кочових племен, найвідомішим з яких були гуни (хун-ну). Вже у V ст. вони створили свою державу, на чолі якої став Аттіла.

З відомих історичних персон скіфської історії найбільшу цікавість викликають: Анахарсіс, Атей, Савмак.

Анахарсіс (остання чверть VII-сер.VI ст. до н. е.) — скіфський мудрець, який за свідченнями деяких античних авторів, входив до канонічної групи "Семи великих мудреців". Син скіфського царя Гнура та рабині-еллінки, він багато подорожував Елладаю, де здобув славу філософа. Спілкувався з багатьма політичними діячами, законодавцями та філософами Давньої Греції. Статуя Анахарсіса стояла в Афінах. Після повернення до Скіфії Анахарсіса у Гілеї (Дніпрових плавнях), під час полювання підступно убив рідний брат — цар Савлій. За свідченням Геродота, "він загинув через те, що хотів завести іноземні звичаї, і через те, що спілкувався з еллінами". 50 сентенцій Анахарсіса згадуються у творах багатьох філософів античності.

Атей (близько 358-339 р. до н.е.) — скіфський цар, що традиційно вважається найвидатнішим царем Європейської Скіфії. Перша згадка про Атея відноситься до 358 р. до н. е., коли після смерті одриського (фракійське плем'я) династа Котіса I між сусідами одрисів розпочалася війна за території ще донедавна могутньої фракійської держави, до якої залучилися і скіфи. Атей узяв під свій контроль частину Добруджі та підпорядкував собі кілька полісів. Пізніша війна з Філіпом Македонським пояснює відносну популярність Атея в античній літературі. Війна з Македонією 339 р. до н. е. закінчилася поразкою, яка назавжди позбавила скіфів статусу непереможних. У цій битві загинув і Атей. Щоправда на зворотному шляху македонське військо попало в засідку трибаллів (фракійська плем'я), і було майже повністю знищено. Висловлено припущення, що поховання Атея — відомий курган Чортомлик.

Савмак (рр. н. і см. невід.) — керівник повстання скіфів, що спалахнуло в Боспорському царстві 112/111-111/110 рр. до н.е. У радянській науці домінувала думка про те, що Савмак був рабом та очолював повстання рабів на Боспорі. Нині превалює думка, що Савмак був представником династії Тавроскіфії, яка мала дружні (союзні) стосунки з Боспором, чи представником скіфської верхівки. Сам заколот наразі трактується як спроба "...збереження попереднього соціального стану учасників заколоту у межах нової держави (Понту), до складу якої їх було інкорпоровано". Особливої уваги заслуговує факт широкої підтримки Савмака у Боспорі, його

певні права на наслідування влади, й висилка його до Понту, можливо, як заручника.

4. Паралельно з кочовим світом на території Причорномор'я та Криму утворюються з сер. VII ст. до н. е. спочатку колонії, а згодом самостійні міста-держави стародавніх греків – поліси. Найбільш відомими давньогрецькими полісами були Ольвія (Дніпрово-Бузький лиман), Пантікапей (сучасна Керч) та Херсонес (околиці Севастополя). Після виходу на історичну арену Римської імперії у I ст. до н.е. вони переходять під її владу. Кожен поліс наслідував, як правило, державний устрій тієї метрополії, яка його заснувала. Серед античних міст-держав присутні різні форми державного устрою, що вносить елемент різноманіття у вивчення даної теми. Товарообмін з місцевими жителями, спочатку зі скіфами, згодом із сарматами, створював економічну базу для існування полісів. Вплив античної культури та її технічних та соціальних досягнень прискорив процес розпаду родоплемінних відносин у скіфів та сарматів.

Найбільш цікавими з представників еллінського колоніального світу є для нас фігури: Геродота з Галікарнасу, Арістея Проконеського та боспорських царів з роду Спартоکیدів (Перісад I та ін.).

Геродот вважається першим з істориків Еллади, взагалі "батьком Історії", що здійснив у V ст. до н.е. мандрівку до Північного Причорномор'я й побував у Ольвії, де отримав виключні свідчення з повсякденного життя як скіфів, так і давньогрецьких колоністів.

Арістей Проконеський (VII ст. до н.е.) видатний давньогрецький мандрівник, поет і письменник. Народився Арістей у Проконесі, фортеці на острові у Мармуровому морі. За переказами прожив надзвичайно довге життя, більше 100 років й помер у Метапонті (Південна Італія). Ймовірно, усе своє життя Арістей присвятив мандрам, опис деяких з них сучасникам вважався фантастичним. Зокрема, Арістей здійснив мандрівку на схід, євразійськими степами, почавши від Дніпра, й закінчуючи степами Східного Казахстану. Арістей написав про ці мандри поему "Арімаспея" у 3-х книгах, де описав свої зустрічі з різноманітними скіфськими та сарматськими племенами, а також з народами одноногих та однооких людей, а також свої контакти з міфічними гіпербореями.

У III ст. до н.е. у Боспорі правила династія Спартоکیدів. Зокрема, одним з них був Перісад I. На початку правління він отримав у правління Феодосію. Лише після смерті свого старшого брата

Спартока II отримав Боспорське царство. Завдяки його воєнним талантам Боспор перетворився на найбільшу у Середземномор'ї та Чорномор'ї грецьку державу, яку так і не змогла поглинути навіть Римська імперія. Підпорядкував Боспору плем'я фатеїв. Він став першим царем, який носив титул "царя всіх меотів". Близько 328 р. до н.е. вів війну проти колишніх союзників царства — скіфів. Ця війна серйозно підірвала економіку Боспору: прибувши в цей час до Пантікапею, афінянин Форміон не зумів розпродати своїх товарів. Перед смертю він призначив своїм наступником сина Сатира II. Після смерті Перісада I було обожено. Цікавим епізодом його життя є одруження з Комосарією, яка стала відомою через свої дві присвяти давньогрецьким богам.

5. З початку I тис. н.е. розпочинається формування нової етнічної спільноти – слов'ян. Венеди, склавини, анти, саме вони були тими першими етнічними групами, які заклали слов'янські традиції державності в Україні.

У IV-VI ст. у східнослов'янському ареалі стали виразно виділятися два масиви — північний та південний. Вони співвідносилися з двома історичними угрупованнями слов'ян – склавинами (північний масив) й антами (південний масив). Ареал ранньої східнослов'янської етномовної спільноти цілком збігався зі східною частиною прабатьківщини слов'ян між Верхнім Дністром, Прип'яттю, Середнім Дніпром і південним Степом, отже повністю вкладався в межі протоукраїнської (тобто ранньоукраїнської) етномовної території. Північніше — біля Прип'яті (територія сучасної Білорусі) у той час жили балтські племена, південна межа яких пролягала по Прип'яті, Середній Десні та Сейму, а величезні простори на північному сході (нинішня Європейська Росія) були заселені численними фінно-угорськими племенами.

Упродовж VI-VIII ст. східнослов'янські племена або союзи племен переросли у феодальні князівства, відомі в історичній літературі під назвою "літописні племена" або "племінні князівства", а також територіальні князівства, до яких належали різні племена або їхні частини. Згодом утворилася рання східнослов'янська держава – Русь.

Східнослов'янських поселень існувало багато, хоч за розмірами вони були невеликими. Села будувалися групами за 2-4 км одне від одного і налічували від 4 до 70 дерев'яних жител. Кожна нова група поселень виростала на відстані 50—70 км. У центрі зводилися

дитинець, себто внутрішня фортеця, яка слугувала захистом та місцем племінного віче і культових обрядів. Східнослов'янські землі рясніли сотнями обнесеними частоколом населених міст, що тоді звалися "городом", а всі інші, не захищені фортифікаційними укріпленнями, називали просто "село". Ймовірно тому скандинави називали ці землі "Гардаріка", що значить буквально "городищина" або "край укріплень".

З відомих діячів ранньослов'янської історії нас найбільше цікавлять Бож, Кий та Мезамир.

Бож (Бус, помер бл. 375 р.) – вождь антів кінця IV ст. Легендарний правитель давніх часів (у "Слові о полку Ігоревім" згадуються готські пісні "про час Бусів"). Йордан в "Історії готів" оповідає, що король остготів Вінитар "послав військо в межі антів і, коли вступив туди, у першій битві був переможений, але надалі діяв рішучіше й розп'яв короля їхнього Божа з синами його і 70 старійшинами для залякування". Описана війна відбувалася в пониззі Дніпра. Судячи з того, що дуже численне остготське військо зазнало поразки від антського, а також з наявності 70 старійшин (без сумніву, вождів племен), Йордан мав на увазі величезний і могутній союз антських племен.

Кий (давньорус. Киі, приблизно V ст.) — легендарний засновник Києва, полянський князь, один з трьох братів, які, згідно з Нестором, жили на дніпровських горах і збудували на правому високому березі Дніпра місто, що назвали на честь старшого брата – Київ. Також Кия назвали засновником містечка Київець на Дунаї. Від Кия та його братів літописці виводили полянське плем'я.

Мезамир (іноді Мезимир) — князь антів, жив у VI ст., провадив війни з аварами. Представник антської знаті, посол, згаданий візантійським автором Менандром у зв'язку з аварсько-антським протистоянням у 560-580-х рр. Він був сином Ідаризія та братом Келагаста. Відправлений антами до аварського хана Баяна задля викупу полонених, був підступно вбитий аварами всупереч дипломатичним традиціям недоторканості послів.

Лекція 2. Україна в період розвинутого середньовіччя (XII-XVI ст.)

Метою лекції є надати характеристику українським державним елітам розвинутого середньовіччя, українським елітам періоду латентної державності та державним елітам іноземних поневолювачів цієї доби.

Завдання:

- встановити, як дії галицько-волинських Рюриковичів сприяли збереженню державності у період розпаду Київської Русі та багатовекторного вторгнення іноземних поневолювачів;
- надати характеристику основним представникам династії Чингізидів;
- визначити, як польський політичний та культурний вплив поступово перетворив українську аристократію в захисника польських державних інтересів в Україні;
- визначити причини польської асиміляції української еліти;
- виділити основні віхи біографій видатних діячів епохи розвинутого середньовіччя.

Ключові терміни і поняття: Рюриковичі, Романовичі, Гедиміновичі, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита, аристократія, князівські роди, латентна державність.

План

1. Ярослав Осмомисл – засновник Галицького князівства.
2. Галицько-Волинська держава за правління Романовичів.
3. Чингізиди – правителі Золотої Орди XIII–XIV ст. (Бату, Берке, Узбек, Джанібек).
4. Князівські династії України литовсько-польського періоду (Гедиміновичі, Олельковичі, Острозькі, Вишневецькі).

Література

1. Бажан О., Мицик Ю. Від трипільців до кіборгів. Коротка історія України. Вид-во Кліо, 2020. 288 с.
2. Білінський В. Україна-Русь. Книга друга. Князі галицькі-острозькі. Вид-во Богдан, 2016. 376 с.
3. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. Київ, Портал, 2021. 432 с.

4. Історія України: навчальний посібник / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 400 с.

3. Комаринська З. М. Історія України: навч. посіб.. Львів : Магнолія. 2015. 451 с.

5. Федака С. Історія України. Т. 7. Ординсько-литовська доба. 1242 — 1492. Ужгород: ТІМРАНИ, 2021. 231 с.

1. З початком третього етапу в історії Київської Русі (1132 - 1240 рр.) – періоду роздробленості та поступового розпаду єдиної держави, як окремі центри починають розвиватися Галичина та Волинь. Тут, у передгір'ї Карпат, проживало численне населення, що займалося орним землеробством. У містах Володимир, Кремінець, Луцьк, Перемишль, Звенигород розвивалися різні ремесла. Тут сходилися торговельні шляхи з Балтики, Польщі, Угорщини, Києва. Існував місцевий добуток солі, яка була стратегічним товаром середньовіччя, як і шовк. Географічне розташування робило ці землі недосяжними для кочових нападників зі степу.

Визначну роль у становленні Галицького князівства відіграли нащадки Ярослава Мудрого – Ростиславичі, що володіли Галичиною. Князь Володимирко (1124-1152) – правнук Ярослава Мудрого, об'єднав усі Галицькі землі, дав відсіч домаганням польських феодалів, вів затяжну війну з Угорщиною, відстоював незалежність від Києва.

Правління його сина Ярослава Осмомисла (1152-1187) стало апогеєм розвитку окремого Галицького князівства. Користувався великим авторитетом на Русі. У "Слові о полку Ігоревім" згадується, що Ярослав Осмомисл "підпер гори Угорські своїми військами" і "зачинив ворота Дунаю". До речі, саме він батько оспіваної в "Слові..." Ярославни. Під час його правління було збудовано й укріплено багато міст, зокрема у 1153-1157 рр. Успенський собор у Галичі, де його згодом і поховали.

Головна його внутрішня проблема полягала у стосунках з місцевим боярством. Воно мало коріння з місцевої родоплемінної знаті та не втратило свій авторитет, багатство та статус під час єдиної Русі. Галицьке боярство на відміну від бояр інших частин Русі мало можливості потужно протистояти владі князя для збереження свого високого становища, що і робило під час усього існування окремої держави у Галичині до середини XIV ст. Стосовно Осмомисла бояри

змусили його зректися своєї жінки Анастасії, а потім спалили її на вогні.

У зовнішній політиці князь активно втручався у боротьбу за Київ – допоміг у 1158 р. Ізяславу Давидовичу захопити київський стіл, але потім почалися взаємні суперечки за порубіжні міста, особисті непорозуміння, які закінчилися вигнанням Ізяслава з Києва. Відновив порушені його батьком добрі відносини з Угорщиною та Польщею і уклав з ними союзницькі угоди. Підтримував дружні відносини з імператором Священної Римської Імперії Фрідріхом I Барбаросою. У 1167 р. уклав союзницьку угоду з візантійським імператором Мануїлом I.

Нестійкість влади князя у Галичині через боротьбу з боярством зіграло основну роль у правлінні сина Ярослава – Володимира (1187-1198), який після повстання бояр на деякий час утік в Угорщину, потім він повернувся, але до кінця свого правління залишався під боярським контролем.

Таким чином, початковий період галицької окремішності був багатий на внутрішні протиріччя та зовнішні перемоги, однак стійкість цього державного утворення відбулася тільки після поєднання з Волинню, та створення єдиної Галицько-Волинської держави під владою сильної князівської династії.

2. На Волині з 1173 р. править Роман Мстиславович (1173-1205), який був нащадком (праправнуком) Володимира Мономаха. На Волині у князя не було проблем з місцевим боярством, якщо порівнювати з Галичиною. Князь Роман був досвідченим політиком та державним діячем, який вів активну політику із збирання руських земель. У 1188 р. галицькі бояри запросили його до себе на князювання. Така ситуація була пов'язана з суперечками між ворожими боярськими угрупованнями. Тоді Роман не затримався надовго як галицький князь. Коли це повторилося у 1199 р. Роман вже краще розбирався у ситуації в Галичині, він за допомогою поляків (князь Ляшко Білий), встановив владу у Галичині, в суперечках за владу він вигнав з краю боярський рід Кормильчичів.

Ця дата – 1199 р., вважається початком єдиного Галицько-волинського князівства (ГВК), яке проіснувало до 1340 р.

Під рукою князя Романа на короткий час були зібрані майже усі південні території Русі – князівства Переяславське, Київське, Волинське та Галицьке. Але це територіальне об'єднання

протрималося тільки 6 років. У 1205 р. Роман Мстиславович загинув у війні з великим князем краківським Ляшко Білим.

Невдовзі після його смерті знову розгорілися сварки між князями, почалися боярські інтриги, посилилося чужоземне втручання. Його малолітніх синів (Данило 1201 р. народження, Василько 1203 р.) галицькі бояри вигнали разом з матір'ю. Через кілька років польські та угорські правителі, де знайшли притулок вигнанці, нібито бажаючи захистити їх права, захопили Галичину та поділили її між собою.

Правління Данила Романовича або Галицького (1205-1264) можна розділити на два основних етапи:

1. 1205-1240 рр. боротьба за батьківську спадщину;
2. 1240 -1264 рр. різні форми відносин з монголо-татарами.

Понад 40 років знадобилося Данилу Романовичу, щоб повернути собі та братові володіння батька: 1221 р. – Данило утвердився на Волині, 1238 р. – відвоював Галич та частину Галицької землі, 1240 р. – здобув Київ, у 1245 р. – в битві під Ярославлем довів своє право на всю Галичину, забравши частину її в Угорщини.

З 1240 р. основний напрямок правління Данила пов'язаний з фактором монголо-татарського домінування у Євразії. Взаємовідносини Данила Галицького з татарами можна представити у вигляді синусоїди: спочатку відчайдушна спроба спротиву і повна поразка, визнання васальної залежності і повне підкорення, спроба укріпитися і надати спротив, який закінчився новою повною поразкою та підкоренням. У 1240-1242 рр. татари вогнем та мечем пройшли через галицько-волинські землі. У 1245 р. для упорядкування своєї влади в Східній Європі хан Бату викликає Данилу до своєї ставки, де надає право на продовження княжіння при визнанні васальної залежності від татар. Настає доба деякого затишшя, у цей час вирішуються проблеми з боярською фрондою, відновлюються старі міста та будуються нові (Львів, 1256 р.), йде реорганізація війська (активне використання найманців) та пошук союзників для боротьби з татарами. Останнє, за суттю, закінчилося невдачею, але принесло коронацію з дозволу римського папи (1253 р.). У 1254-1255 рр. вдалося перемогти татар, які були під керівництвом баскака Куремси. Але після появи на Волині великого татарського війська під керівництвом хана Бурундая, князь Данило знову підкорився татарам та виконав їх вимоги про зруйнування укріплень більшості міст

держави, крім столиці – Холму. Після цієї загальної невдачі Данило Галицький помер у 1264 р.

Дуже важливим фактором правління Данила Галицького були його відносини з братом Васильком. Світова та вітчизняна історія повна прикрими випадками братовбивства, жорстких непорозумінь серед близьких родичів заради влади. Взаємовідносини Данила та Василька – це, досить нечастий приклад, братолюбних відносин представників правлячої родини, які знаходять можливості контролювати свій egoїзм.

Наступним правителем став Лев Данилович (1264-1301), який визнавав зверхність Золотої Орди та декілька разів використовував підтримку татар для боротьби з суперниками. Переніс столицю князівства до Львова (1272 р.). Підтримував тісні дипломатичні відносини із західними сусідами – Польщею, Литвою, Угорщиною та Тевтонським орденом. Використовуючи феодалну роздробленість у Польщі, приєднав до Галицько-Волинського князівства Люблінську землю (бл. 1292) та невдало воював за Краківську землю. На деякий час відвоював Закарпаття (бл. 1280) в Угорщини. Продовжував традиції батька у відносинах з двоюрідним братом Володимиром Васильковичем (1270-1288 рр.), який був князем на Волині. Після смерті Володимира на Волині правив син Данила Мстислав (1288-1308)

Юрій I Львович (1301-1308(1315)) знову формально об'єднав Галицько-Волинське князівство під своєю владою, переніс столицю до Володимира, прийняв титул "короля Русі та князя Володимирії", втратив Закарпаття та Люблінську землю. У 1303 р. домігся створення окремої Галицької митрополії, першим митрополитом якої став Петро.

Андрій та Лев II Юрійовичі (1315-1323) останні Даниловичі – володарі князівства за чоловічою лінією. Розділили формально державу на сфери впливу, але правили разом. Воювали з татарами та Литвою за підтримкою Польщі та Ордену. Загинули одночасно, за однією версією у битві з татарами хана Узбека, за іншою – з литовцями, не залишивши після себе нащадків чоловічої статі.

Невдовзі боярство запросило правити мазовецького князя Болеслава, який прийняв православ'я та ім'я Юрій. Юрій II Болеслав (1323-1340) був сином Марії, сестри Андрія і Лева II. Цей князь проводив самостійну політику, не був залежним від галицького боярства, але пропольський та прокатолицький вектор його політики

приводив до постійних конфліктів, який закінчився змовою бояр під керівництвом Дмитра Дедька та вбивством князя у 1340 р. Після цього Волинь увійшла до складу Великого князівства Литовського під владою Любарта, а Галичина була боярською республікою до 1349 р., коли її захопив король Польщі Казимір III.

Таким чином, в жорстких суперечках XIII-XIV ст. князівська династія Романовичів тримала самостійну державність Галицько-Волинського князівства як останнього осередку Русі.

3. Батий (Бату-хан) (1201-1255(1256)) – монгольський хан і полководець, син хана Джучі, онук Чингізхана. Засновник Золотої Орди, автономного державного утворення у складі Монгольської імперії. Батий був організатором походів монголів до Східної Європи 1236-1243 рр.

У 1236 р. його війська захопили Волзьку Булгарію. У 1237-1238 рр. Батий здійснив завоювання земель Рязанського та Владимирського князівств. У 1239 р. монголи напали безпосередньо на Русь, узявши Переяслав і Чернігів. У грудні 1240 р. Батий оволодів Києвом. У 1241 р., пройшовши через Галичину і Волинь, його військо вторглося до Центральної Європи. Батий завершив похід на Захід у 1242 р., дізнавшись про смерть хана Угедея. Війська відійшли на Нижню Волгу, яка стала новим центром улусу Джучі. На землях від Іртиша до Дунаю виникла велика (монгольська) багатонаціональна держава – Золота Орда зі столицею Сарай-Бату (Палац Батия).

У 1243-1246 рр. усі руські князі визнали залежність від правителів Золотої Орди. На курултаї 1246 р. обрали Гуюка, давнього недруга Батия. Гуюк помер у 1248 р., і в 1251 р. четвертим великим ханом був обраний лояльний Батию Мунке (Менгу), учасник європейської кампанії 1236-1242 рр. Для його підтримки Батий прислав свого брата Берке з військами.

Батий мав сина Сартака, який став його наступником 1256 р. За деякими відомостями його сином був також Тихомир, предок відомого волошського роду Бессарабів, родоначальник багатьох молдавських і волошських господарів.

Слід також звернути увагу на те, що сини Батия Сартак і Тихомир, були християнами-несторіанами, племінник Петро Ординський став відомим православним святим і чудотворцем, дочка Сартака Феодора одружилася з руським князем з роду Рюриковичів – Глібом Васильковичем і стала таким чином родоначальницею багатьох

відомих родів Московії і Російської імперії, а син Тихомира став родоначальником відомого роду господарів Молдавії – Бессарабів.

Берке (1205-1266) – п'ятий правитель улусу Джучі (1257-1266), син Джучі, онук Чингісхана та брат Батия. Він першим з монгольських правителів прийняв іслам. Воював проти свого родича-чингізида Хулагу, який володів територією Персії, вступивши в союз проти нього з єгипетськими мамлюками. Продовжував політику свого брата Батия з укріплення самостійності улусу. Заснував Сарай-Берке, другу столицю Золотої Орди у 1262 р.

Узбек (1282-1342) — хан Золотої Орди (улус Джучі), син Тогрула, онук Менгу Тимур-хана, праправнук хана Батия.

Правління Узбека тривало найдовше з усіх ординських ханів. Він завершив період міжусобиць в Орді, довівши її до zenіту розвитку. Узбек запровадив державну релігію – іслам.

Виріс при дворі Тохти. Після його смерті, за допомогою беклярбека Кутлуг-Тимура, захопив престол (1313), особисто вбивши головного конкурента — сина Тохти Ільбасара. Маючи дієву підтримку сановників-мусульман, запровадив іслам як державну релігію і сам прийняв його 1320 р., при цьому жорстоко розправився з прихильниками старих монгольських звичаїв, багато з яких втекло на землі, захоплені литовським князем Гедиміном. Жорстоко придушив змову емірів, що бажали зберігати віру свого предка Чингісхана і противились переходу на віру арабів, зокрема, знищив 120 власних родичів-чингізидів.

На часи правління хана Узбека припав період останніх представників роду Даниловичів. Під час правління Юрія II Болеслава король Польщі Казимир III загрожував Галицько-Волинському князівству. Для протидії цій загрозі Юрій II Болеслав спробував повернути Люблінську землю і на прохання князя хан Узбек надав 1337 р. військо для походу. Після нападу Казимира III на Львів у 1340 р. за проханням голови боярської ради Дмитра Дедька хан Узбек надав 40-тисячне військо для походу на Польщу, що змусило поляків замиритись і тимчасово відмовитись від претензій на Галичину. Лише смерть хана Узбека і наступний тривалий період міжусобиць у Золотій Орді дозволив Казимиру III отримати у ханів ярлик на правління, за що він сплатив за рік наперед данину і зобов'язався сплачувати її надалі, що номінально робило його васалом ханів.

За панування Узбек-хана відбулось піднесення значення Москви завдяки одруженню 1317 р. московського князя Юрія Даниловича з його сестрою Кончакою і передачі йому права збирати данину замість баскаків. Він сам був одружений з донькою імператора Візантії Андроніка II, через шлюб племінниці Тулубай споріднився з мамелюцьким султаном Єгипту.

Джанібек-хан Золотої Орди (1342-1357). Син Узбек-хана. Прийшов до влади, вбивши своїх братів Тінібека та Хизра. Під час свого правління Джанібек активно втручався у справи князівств Русі та Литви. Підтримував великих московських князів проти посилення Тверського князівства.

Водночас воював з генуезькими містами у Криму. 1343 р. взяв в облогу Кафу, що виявилось невдалим. У 1345 р. Джанібек знову вирішив захопити Кафу, але штурм міста знову був невдалим через спалах моровиці серед золотоординських військ. Тоді Джанібек наказав за допомогою катапульти закинути до Кафи трупи померлих від моровиці у спробі здолати захисників, але марно. Втім, моряки та солдати Генуї занесли Чорну смерть до Європи.

У 1349 р., як верховний володар улусу Джучі в обмін на данину відступив права на Галичину польському королю Казимиру III, який проголосив себе "паном Руської землі".

У 1346-1353 рр. моровиця, що прийшла з Китаю Шовковим шляхом, практично спустошила всі міста Золотої Орди. Значна частина населення перекочувала до пониззя Дону та Дніпра. Все це послабило економічне та військове становище країни.

У 1355 р. литовський князь Ольгерд підкорив міста Чернігівщини, які були до того під владою Золотої Орди.

Зменшення населення, впливу на південноруські міста викликало зменшення доходів ханської скарбниці. Джанібек був вимушений збільшувати податки, вести нові війни для розширення земель та нових підданих. У 1357 р. захворів. Скориставшись цим, його син Бердібек захопив у країни владу, вбивши батька та 12 братів.

Таким чином, монгольські хани мали великий вплив на розвиток українських земель XIII-XIV ст., спочатку підкоривши їх та жорстко підтримуючи свою владу, але у XIV ст. складні історичні процеси привели до поступової втрати державного контролю монголо-татарами над південноруськими землями на користь Литви та Польщі.

4. Українські князівські династії впродовж XIV-XVII ст. пройшли складний шлях: від злиття нащадків Рюриковичів та Гедиміновичів; від служіння інтересам Великого князівства Литовського та православної церкви до поступового, але майже повного ополячення та покатоличення наприкінці польсько-литовського періоду нашої історії, коли вони поступилися місцем державної еліти, яке зайняли представники козацької старшини.

Литовська князівська династія Гедиміновичів, яка поступово стала русько-литовською, дякуючи постійним шлюбним відносинам з нащадками Рюриковичів та іншими представниками руської (української та білоруської) аристократії. Вона була державною основою розширення та нетривалої могутності Великого князівства Литовського, але потім її представники розділилися. Більшість з них стала захисниками інтересів польсько-литовської держави, але деяка частина Гедиміновичів залишилася опорою литовсько-руської окремішності в умовах польського наступу, що зберігало деякий час ознаки латентної української державності.

Приєднання українських земель до Литви відбулося при засновнику династії Гедиміновичів та його синах: Любарт, який був волинським князем (1340-1385) та Ольгерд, великий князь литовський (1345-1377). Головна дата цього приєднання – 1362 р., коли відбулася битва біля р. Сині Води між литовцями й татарами, після якої Велике князівство Литовське закріпили за собою Київщину, Поділля та Переяславщину. Це було "оксамитове" приєднання українських земель до Литви з гаслом "ми старого не рушимо, нового не вводимо".

Наступний період в історії династії починається після Кревської унії (1385 р.), коли Ягайло став польським королем. Частина Гедиміновичів, уособленням яких стали Вітовт (1392-1430) та Свидригайло (1430-1435) чинили опір польському пріоритету у розвитку династії, але після них Гедиміновичі стали складовою частиною польсько-литовської держави без будь-яких натяків на українську окремішність.

Відокремленням від Гедиміновичів був князівський рід Олельковичів, походив від Володимира Ольгердовича, який був київським князем у 1360-1390 рр. Його син Олелько та онук Семен у середині XV ст. зробили спробу посилити рівень політичної автономії Київського князівства в умовах централізації влади. Після смерті Семена Олельковича у 1470 р. Казимир IV (великий князь Литовський

та король Польщі) відмовився призначити князем його брата – Михайла та поставив у Києві свого намісника – воєводу Мартина Гаштовта, що означало повну ліквідацію автономії Київського князівства.

Михайло Олелькович та Федір Бельський, які були двоюрідними братами (онуками Володимира Ольгердовича), разом з Іваном Гольшанським (правнук Володимира Ольгердовича) організували "змову князів" у 1481 р., яка була направлена на відтворення автономії. Змову викрили, Ф. Бельський втік до Москви, інші були страчені. Після цих подій Олельковичі перестають відігравати значну роль в історії України.

У XIV-XVII ст. значну роль в історії країни відіграв князівський рід Острозьких, які є відокремленням від Рюриковичів, точніше від Романовичів, мали зв'язки з Гедиміновичами. Рід починався як князівський на Волині, але у XVI ст. прославився на всю Україну, дякуючи діяльності Константина Острозького (1460-1530) та Василя-Костянтина Острозького (1526-1608). Вони брали участь у всіх головних політичних та військових подіях у житті Великого князівства Литовського та Речі Посполитої того часу. Відомі своєю культурницькою діяльністю – апогеєм якої є створення та підтримка Острозької Академії у другій половині XVI ст. На початку XVII ст. рід Острозьких занепадає та перестає відігравати державницьку роль.

У XVI ст. велику роль в історії України грає князівський рід Вишневецьких, який походить від Рюриковичів та Гедиміновичів. Найбільш відомий з Вишневецьких – Дмитро, він мав великі маєтності на території Галичини й обіймав високі адміністративні посади у Великому князівстві Литовському. Ставши наприкінці 1540-х рр. канівським та черкаським старостою, він майже без допомоги уряду збудував на о. Мала Хортиця першу в історії Запорозьку Січ (1552-1556).

Будівництво та керівництво першою Запорозькою Січчю вважається апогеєм життєвого шляху Дмитра Байди, але крім цих подій були складні відносини з державними інституціями Великого князівства Литовського, які призвели до великої кількості конфліктів, спроби перейти на службу до московського царя Івана Грозного, яка тривала недовго, постійна ворожнеча з кримськими татарами, дипломатичні та військові відносини з Османською імперією (похід у Молдову), які закінчилися мученицькою смертю Д. Вишневецького у

Стамбулі 1563 р., що описується у відомій народній думі. Тобто життя Д. Вишневецького відбувалося на широкому та складному історичному тлі подій середини XVI ст. в різних країнах Східної Європи.

Його двоюрідний брат – Михайло (помер 1616 р.) та його син Ярема (1612-1651) стали одними з найбільших магнатів Речі Посполитої та стовпами польської державності та католицької церкви у XVII ст. Апогеєм служіння роду Вишневецьких Польщі є син Яреми Михайло Корибут, який став польським королем (1669-1673).

Таким чином, українські князівські роди визначали розвиток країни впродовж XIV-XVII ст., але поступово втратили проукраїнський державний запал, який підхопили представники козацької старшини.

Лекція №3. Провідники національної революції середини XVII ст.

Метою лекції є проаналізувати діяльність постатей національної революції середини XVII ст.

Завдання лекції:

- висвітлити постать провідника національно-визвольної боротьби Б. Хмельницького;
- з'ясувати роль гетьмана І. Виговського в подальшій долі українського народу;
- проаналізувати вплив внутрішньої та зовнішньої політики гетьманів періоду "Руїни".

Ключові слова: революція, громадянська війна, наказний гетьман, міжнародні угоди, Гетьманщина.

План

1. Богдан Хмельницький та його полковники.
2. Іван Виговський – генеральний писар і гетьман України. Битва під Конотопом.
3. Гетьмани Руїни: Ю. Хмельницький, П. Тетеря, П. Дорошенко, І. Брюховецький, І. Самойлович.

Література

1. Бойко О.Д. Історія України. 9-те видання. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
2. Гарін А., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ, вид-во Центр навчальної літератури, 2017. 240 с
3. Історія України. Комплексне видання: посібник / О. П. Мокрогуз, А. О. Єрмоленко, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Київ: Літера. 2015. 224 с.
4. Качкан В., Левандовський В., Величко О. Історія України. Київ: Медицина, 2018. 360 с.
5. Танцюра В. І. Історія України : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 492 с.

1. Хмельницький Богдан Михайлович (1595 –1657) – визначний український політичний і державний діяч, полководець, гетьман України (1648 – 1657 рр.). Засновник Української Козацької держави.

Народився майбутній гетьман у родині українського шляхтича М. Хмельницького. Початкову освіту здобув у школах Чигирина та Києва. Згодом продовжив навчання в єзуїтському колегіумі у Львові. Опанував польську та латинську мови, а з часом ще й турецьку і французьку.

Після 1618 р. Б. Хмельницький розпочав свою службу в складі Чигиринської сотні реєстрового війська. У серпні 1620 р. він разом зі своїм батьком рушив до війська коронного гетьмана С. Жолкевського, яке готувалося до походу на Молдову. Ця битва завершилася нищівною поразкою для коронного війська. Брав участь у козацьких походах на татар і турків, у селянсько-козацьких повстаннях під проводом Т. Федоровича та П. Павлюка, а згодом – у козацькому поході під проводом Я. Остряниці та Д. Гуні. Після битви під Кумейками брав участь у козацькій раді під Боровицею як військовий писар Війська Запорозького.

Приборкавши козацько-селянські повстання, польська шляхта посилила свій гніт і свавілля над українським народом. Жертвою цієї політики став і сам Б. Хмельницький. У середині 1640-х рр. загострилися відносини Б. Хмельницького з представниками королівської адміністрації, зокрема, з чигиринським старостою О. Конєцьпольським та підстаростою Д. Чаплинським, який захопив хутір майбутнього гетьмана і вигнав звідти його родину

Восени 1647 р. Б. Хмельницький розпочав активні переговори щодо організації антипольського повстання, але через донос був заарештований. Завдяки допомозі друзів йому вдалось втекти і разом із сином Тимошем у грудні 1647 р. він вирушив на Запорожжя. Там на початку лютого 1648 р. його було обрано гетьманом, і розпочалася підготовка до загального повстання проти Польщі.

На початку весни 1648 р. козацька армія під проводом Б. Хмельницького завдала перших нищівних поразок польському війську під Жовтими Водами та під Корсунем. Це був початок тривалої боротьби за визволення, який дістав в історичній літературі назву Національно-визвольної революції середини XVII ст.

На початковому етапі національно-визвольної боротьби дії козацької армії на чолі з Б. Хмельницьким були вдалими. Козаки

розгромили польське військо під Пилявцями (1648 р.), зайняли низку міст на Правобережжі та Галичині (1648 р.), організували облогу Львова і навіть здобули Високий Замок, дістали перемогу у битві під Зборовом (1649 р.), здійснили низку "молдавських" походів на боці союзника козаків – молдавського господаря Василя Лупула (1650–1653), розгромили 25-тисячну польську армію у Батозькій битві (1652) тощо. Навіть невдача під Берестечком (1651) не зупинила Б. Хмельницького.

Однак зміна військово-політичних умов призвела до необхідності шукати нового союзника. Обставини примусили Б. Хмельницького укласти 8 січня 1654 р. на раді в Переяславі військово-політичний союз з Московським царством.

Частина українського суспільства, зокрема представники козацької старшини, духовенства та простих козаків не підтримали угоди й відмовилися присягати цареві. 1656 р. російський цар підписав у Вільно мирний договір між Московією та Польщею і фактично зрадив переяславські домовленості. У цих умовах Б. Хмельницький вирішив заручитися підтримкою Трансільванії та Швеції. У жовтні 1657 р. він уклав договір з трансільванським князем Юрієм II Ракоці, який визнав за гетьманом право на "всю Русь до Вісли". Одночасно Б. Хмельницький почав активно налагоджувати дипломатичні відносини зі шведським королем Карлом X Густавом.

Серед полковників гетьмана особливе місце займали: І. Богун, К. Бурлай, І. Гиря, Ф. Джалалій, І. Золотаренко, М. Кривоніс, Д. Нечай та багато інших.

Раптова смерть Б. Хмельницького у 1657 р. зупинила його величезну діяльність, спрямовану на об'єднання всіх українських земель і зміцнення суверенітету Української держави.

2. Прагнучи забезпечити спадковість верховної влади, щоб уберегти державу від непотрібних потрясінь міжусобної боротьби, Б. Хмельницький ще за життя добився обрання новим гетьманом свого 16-річного сина Юрія. Але відразу після його смерті на таємній нараді найвпливовіших полковників у Суботові було вирішено, з огляду на юний вік та недосвідченість у державних справах Ю. Хмельницького, функції гетьмана до його повноліття виконуватиме І. Виговський. А вже 21 жовтня 1657 р. на Генеральній козацькій раді в Корсуні останнього обрали повноправним гетьманом (1657-1659).

Народна революція 1648 р. застала його в польському війську. Під Жовтими Водами І. Виговський потрапив у татарський полон, але був викуплений завдяки Б. Хмельницькому, тому до смерті гетьмана залишався його найближчим соратником.

У головних напрямках політики І. Виговський ішов слідами Б. Хмельницького. Основне завдання вбачав у здобутті Україною повної незалежності.

На початку 1658 р. чітко окреслився збройний конфлікт між урядом І. Виговського та опозицією, головними осередками якої стали Запорожжя й Полтавський полк. На чолі антиурядових сил опинилися запорозький кошовий Я. Барабаш та полтавський полковник М. Пушкар. Вони організували до 40 тис. війська й почали інтенсивно писати доноси в Москву на гетьмана. Спроби І. Виговського порозумітися з опозицією нічого не дали. Тоді в червні 1658 р. він, покликавши на допомогу татар, розгромив війська Пушкаря та Барабаша під Полтавою. Ця братовбивча боротьба коштувала Україні до 50 тис. жертв, ослабивши як військове, так і політичне життя.

Московський уряд з самого початку зволікав із визнанням гетьманства І. Виговського, вимагаючи від нього чимало поступок і найперше – введення до багатьох міст України царських залог на чолі з воєводами.

Початок громадянської війни в Україні давав Москві шанс посилити там свій вплив. Роблячи вигляд, що він прагне примирити ворогуючі сторони, московський уряд у дійсності провокував загострення боротьби між ними. Розуміючи, що збройне зіткнення з Московською державою неминуче, І. Виговський починає шукати союзників – розпочинає переговори з Польщею.

16 вересня 1658 р. між Україною і Річчю Посполитою було укладено Гадяцький договір, який передбачав: 1) Україна у складі Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств під назвою "Князівство Руське" об'єднувалася з королівством Польським і Великим князівством Литовським персональною унією, тобто особою спільного короля; 2) найвища законодавча влада належала Національним зборам депутатів від усіх земель Князівства Руського; 3) на чолі виконавчої влади мав стояти гетьман, який обирався пожиттєво і затверджувався королем; 4) Князівство Руське повинно було мати свій суд, скарбницю, грошову одиницю, 40-тисячне військо, українське діловодство; 5) перебування польських та литовських

частин на українській території заборонялося, а при нагальній потребі вони підпорядковувалися українському гетьманові; б) загальна свобода віри, слова, друку тощо.

Однак Польща у принципових питаннях виявила непоступливість. Було відкинуто домагання українців про включення до складу Князівства Руського західноукраїнських земель; обмежувалися його права на міжнародні відносини.

Звістка про укладення Гадяцького договору була причиною початку відвертої війни між Україною і Московією.

Навесні 1659 р. 100-150-тисячна московська армія вирушила на Україну, яку зупинив ніжинський полковник Г. Гуляницький під Конотопом. На допомогу вирушив І. Виговський зі своїм військом та допоміжними силами німців, поляків, сербів, молдаван, татар. У липні 1659 р. відбулася Конотопська битва, в якій московська армія була розбита. Добившись блискучої перемоги, І. Виговський отримав можливість успішно завершити війну з Московією і припинити громадянську війну. Однак через ряд причин скористатися її плодами гетьманові не вдалося.

Наприкінці вересня 1659 р. зібралася Козацька рада в Білій Церкві, яка обрала новим гетьманом Ю. Хмельницького. У цій ситуації І. Виговський, відчуваючи втрату підтримки, добровільно віддав гетьманські клейноди, а сам виїхав до Польщі. Спочатку дістав від польського уряду Київське воєводство, але в 1664 р. був страчений поляками за доносом тодішнього гетьмана П. Тетері.

3. Окупована польськими та московськими військами, Українська держава на поч. 1660-х рр. розділилася на дві окремі частини – Правобережжя і Лівобережжя, кожна на чолі з власним гетьманом. Чигиринський центр зберіг свій вплив тільки на Правобережжі. У той час на Лівобережжі проводилася інша політична лінія. Усі гетьмани перебували під значним впливом іноземних держав, насамперед Московії і Речі Посполитої.

Тим часом Ю. Хмельницький виявився абсолютно не здатним до владних повноважень. Жорстокий, мстивий, він швидко став іграшкою в руках Москви, а потім турецького султана, і закінчив своє життя стратою за наказом того ж султана. При чому встигнув майже одночасно підписати Переяславські статті з Московією та Слободищенський трактат із Польщею про об'єднання.

Після зречення Ю. Хмельницького (пішов у монастир), гетьманом на Правобережжі став П. Тетеря (1663-1665). Продовжуючи політичну лінію І. Виговського, намагався приєднати Лівобережну Україну. Прагнув розвивати союзницькі відносини з Польщею на засадах Гадяцького договору. Згодом П. Тетеря вступив у боротьбу з лівобережним гетьманом Я. Сомком, потім – з його наступником І. Брюховецьким.

У липні 1665 р., зневірівшись у подальшій боротьбі, фактично припинив повноваження, проте до самої смерті так і не зрікся гетьманства. У квітні 1671 р. П. Тетерю отруїли.

Наступний гетьман Правобережжя П. Дорошенко (1665-1676) отримав прізвисько "Сонце Руїни", вважаючи головною метою визволення й об'єднання всіх українських земель в єдиній незалежній державі.

Восени 1666 р. П. Дорошенко, отримавши перші звістки про зміст Андрусівських перемовин, стосовно Української держави, стає на шлях відкритого розриву з Польщею. Запросивши на допомогу татар, він витіснив поляків з Поділля і дійшов до Галичини.

У червні 1663 р. на Чорній раді обирають Лівобережним гетьманом І. Брюховецького (1663-1668). З 1648 р. він знаходився при дворі Б. Хмельницького в якості "старшого слуги", виховуючи гетьманського сина Юрка та виконуючи окремі доручення. У 1659 р. І. Брюховецький був відправлений на Січ, щоб заручитися підтримкою запорожців Ю. Хмельницького як претендента на гетьманську булаву.

Отримавши гетьманську булаву, І. Брюховецький проводив відверто промосковську політику. У 1665 р. підписав Московські статті, що значно обмежували політичні права України, посилювали її залежність від московського уряду. У результаті сумнівної політики в 1668 р. його замордували власні козаки.

Після вбивства І. Брюховецького Козацька рада обрала П. Дорошенка гетьманом возз'єднаної Української держави (1668-1669). Але, змушений повернутися на Правобережжя, залишив наказним гетьманом Д. Многогрішного (пішов на зближення з Москвою, підписавши Гадяцькі статті). Такий перебіг подій змусив П. Дорошенка до тіснішої співпраці з Туреччиною (визнання турецького протекторату). Продовженням стало підписання невігідного Буцацького мирного договору. Розчарувавшись у

турецькій протекції, гетьман прагнув знайти порозуміння чи то з Польщею, чи то з Московщиною, домагаючись від них широких автономних прав для України. Однак переговори з цими державами не увінчалися успіхом. За таких умов П. Дорошенко 1676 р. зрікся влади.

Завершує період "Руїни" лівобережний гетьман І. Самойлович (1672-1687), який з приходом до влади, підписує з Москвою Конотопські статті. Домігся проголошення себе (1674 р.) гетьманом обох боків Дніпра. У вересні 1676 р. П. Дорошенко вручив йому гетьманські клейноди. Ударом по його планах став "Вічний мир", укладений 1686 р. між польським та московським урядами.

У 1687 р. після невдалого походу на Крим був звинувачений у зраді та відправлений на заслання.

Лекція 4. Перша половина XIX ст. – час зародження української еліти

Метою лекції є дати розуміння того, що впродовж зазначеного часу відбувається процес зародження української еліти, який докорінним чином вплинув на подальше існування українського народу.

Завданням лекції є надати інформацію стосовно загальноєвропейського руху масонів та його прояв в Україні; акцентувати увагу на загостренні соціальних суперечностей у 1820-х рр.; пояснити ситуацію на західноукраїнських землях, яка вплинула на греко-католицьке духовенство; охарактеризувати головних представників Кирило-Мефодіївського товариства; дати аналіз революційних подій у Східній Галичині через діяльність їх провідників.

Ключові слова: масони, декабристи, Устим Кармелюк, будителі, "Руська трійця", Кирило-Мефодіївське братство, "весна народів".

План

1. Масонські організації в Україні та їх представники. Рух декабристів в Україні (П. Пестель).
2. Активізація національно-визвольного руху у 20-х рр. XIX ст. Устим Кармелюк.
3. Греко-католицьке духовенство та "Руська трійця" – "будителі" галицької національної свідомості.
4. Кирило-Мефодіївське братство: його ідеологія та характеристика головних представників.
5. Революційні події середини XIX ст. у Східній Галичині та їх провід.

Література

1. Бойко О.Д. Історія України. 9-те видання. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
2. Гарін А., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ, вид-во Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
3. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. Київ, Портал, 2021. 432 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної

української нації XIX-XX ст. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.

5. Плохій С. Брама Європи. Пер. з англ. Р. Клочка. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2016. 496 с.

1. Починаючи розгляд теми, необхідно зрозуміти, що після яскравої доби національної революції середини XVII ст. та майже сторіччя існування автономії України, людська пам'ять не викреслила із себе приємні спогади та легенди.

Європейську належність України у XVIII ст. можна було підкреслювати багатьма факторами. Один з них – це опанування глибоко європейської традиції масонства. Масонство виникло в Європі у глибокому середньовіччі. І, як явище, масово з'явилося в українських територіях у XVIII ст. Масонами ставали іноземні офіцери, які перебували на службі у російських монархів й осідали по всій території імперії та українських землях, зокрема. Наприклад, масонські "майстерні" існували в Києві, Одесі, Житомирі, Харкові, Львові та ін.

Серед найбільш відомих масонів назвемо автора відомої "Енеїди" – І. Котляревського, який належав до полтавської ложі "Любов до істини". Про національно-патріотичні погляди цієї людини відомо з текстів автора.

Після франко-російської війни 1812 р. в середовищі вищих кіл офіцерства з'явилося невдоволення владою, що вилилося у створення таємних організацій. За датою виступу в грудні 1925 р. їх стали називати "декабристами". Саме війна 1812 р. активізувала діяльність офіцерів. Вже у 1815 р. у Кам'янець-Подільському було створено організацію "Залізні персні". Лідером цього утворення став В. Раєвський. Наступного року у Петербурзі виникла ще одна організація – "Союз порятунку". Вона ставила собі за мету шляхом військового перевороту скасувати кріпацтво та встановити конституційну монархію. П. Пестеля до декабристського руху привів республіканець та масон М. Новіков. У свою чергу, П. Пестель істотно вплинув на діяльність "Союзу порятунку", із його вступом до товариства останнє почало перетворюватися у військову організацію з чітко визначеною метою: введення конституційної монархії, звільнення селян з кріпосної залежності.

За час існування "Союз порятунку" об'єднав приблизно 30 осіб. У січні 1817 р. організація ухвалила (згідно зі статутом) рішення про зміну своєї назви – "Товариство істинних і вірних синів Вітчизни". Наступним кроком стало утворення восени 1817 р. у Москві військового товариства, до якого ввійшли О. Муравйов, М. Муравйов, С. Муравйов-Апостол, князь С. Трубецькой, князь Ф. Шаховської, П. Колошин та ін. На його основі утворився "Союз благоденства".

Однак, військовий переворот ініціювали представники іншої організації – "Північного товариства", що існувало у Петербурзі. Натомість в Україні були розквартировані члени "Південного товариства". Довідавшись про невдалу спробу перевороту, вони вирішили почати власне повстання (Брати С., М. та І. Муравйови-Апостоли, М. Бестужев-Рюмін). Оскільки більшість військ їх не підтримало, повстання швидко було придушене.

У результаті виступу відбувся суд, за результатами якого 5 офіцерів було страчено, переважна більшість учасників засуджена, позбавлена майна й вислана до Сибіру. Цікаво, що значна кількість їх жінок поїхала разом з чоловіками.

2. Надскладна ситуація склалася у середовищі селянства. Якщо на теренах Московщини кріпосне право діяло вже давно, то свободолобові українські селяни стикнулися з цим соціальним явищем вперше наприкінці XVIII ст. Звісно, це викликало незадоволення. Питання було лише у тому, як довго буде тривати це напруження. Одним з аспектів посилення напруження був комплекс законів щодо пропінації.

Можемо говорити про відомого повстанця цього часу Устима Кармалюка (1787-1835). Народився він в родині кріпака Якіма Кармалюка. Про ранній період життя відомо небагато, крім того, що він володів грамотою та достатньо розумів російську, польську мови та їдиш. У віці 17 років його забрали до двору пана Андрія Пігловського. Хлопець був роботящий, але непокірний. Поміщик не міг пережити того, що його кріпак не дозволяв собою керувати, а тому вирішив позбутися його і 1812 р. віддав на 25 років до царської армії. Проте 1813 р. У. Кармелюк утік з 4-го уланського полку, який розміщався в Кам'янці-Подільському, і повернувся в рідні місця, де очолив ватагу кріпаків і військових-дезертирів, що нападали на маєтки панів. Незабаром був спійманий і засуджений до 50 ударів

батогом, після чого його запроторили до кримського штрафного батальйону. На шляху до Криму У. Кармалюк втік із-під варти.

1814 р. — очолив повстанський рух селян проти російської адміністрації і дворянства, який розгорнувся на Поділлі. 1817 р. жандарми схопили У. Кармелюка. Його засудили до страти, замінивши її в останню мить 25 ударами батогом і 10 роками каторги в Сибіру. Та У. Кармалюк втік із В'ятської етапної в'язниці. Повернувшись на Поділля, продовжував боротьбу, доки його знову не схопили під час облави. Скориставшись знанням російської мови й відповідними документами, видавав себе під час слідства за солдата з Костроми. Витримка не зрадила його й тоді, коли слідчі привели рідних на очну ставку і до нього радісно кинувся його 8-річний син Остап.

Невдовзі після того, як його запроторили у Кам'янець-Подільську фортецю, він організував разом з іншими в'язнями свою четверту втечу. Однак його поранили і прикували до кам'яного стовпа у вежі Юлія II (Папській), яку згодом назвали Кармалюковою. Взимку 1824 р. його покарали 101 ударом батога, затаврували розпеченим залізом і знову відправили етапом у Сибір. Два роки конвоювали У. Кармалюка разом з іншими каторжанами до Тобольська.

1825 р. — після етапу, У. Кармелюк з Тобольської каторжної в'язниці потрапив у Ялтуторовськ. Незабаром знову втік, був схоплений і запроторений у набагато гірші умови. Втеча звідси — один із найзнаменитіших документованих випадків. Восени, під час нічної бурі, У. Кармалюк виламав ґрати, зібрав сорочки всіх співкамерників і зв'язав їх у довге полотнище. До кінця прив'язав камінь і закинув за частокіл в'язниці. По цьому висячому мосту, прямо з вікна за огорожу один за одним перебралися усі в'язні — зранку камера була порожня.

1828 р. знову його спіймали через розгром загону урядовими військами; до судової відповідальності було притягнуто 750 чоловік; вирок У. Кармалюку — 101 удар батогами та довічна каторга, знову Сибір, знову втеча. 1830 р. — черговий арешт у Новій Синяві. Через два роки У. Кармелюк розібрав стелю в своїй камері і втік з Літинської в'язниці. 1830-1835 рр. — селянський рух під проводом У. Кармелюка охопив усе Поділля, суміжні з ним райони Бессарабії, Волині та Київщини. У ньому брали участь близько 20 тисяч селян, які здійснили понад 1000 нападів на поміщицькі маєтки.

Протягом 23 років боротьби повстанські загони У. Кармелюка здійснили понад 1 тисячу нападів на поміщицькі маєтки. Захоплені у поміщиків гроші та майно роздавали селянській бідності. Для боротьби з повстанцями російський уряд у листопаді 1833 р. створив спеціальну комісію щодо заворушень на Поділлі. За словами тих, хто знав або бачив У. Кармелюка, він був не дуже високий, але плечистий, незвичайно сильний, дуже розумний лицар. Не любив грабіжників, сильно карав даремних злодіїв. Житель с. Гуменці Мисливський згадував, що одного разу У. Кармалюк відібрав багато золота у місцевого здирника і роздав бідним обідраним жінкам, що йшли по дорозі. На прощання сказав: "Беріть золото, хай діти ваші вдома не плачуть... Як мене десь вб'ють, споминайте Кармалюка..." У повстанському русі брали участь не лише українці, а й поляки та євреї. Вихрест із євреїв Василь Добровольський довгі роки був найближчим сподвижником У. Кармалюка; поляки Ян і Олександр Глембоцькі, Фелікс Янковський та Олександр Витвицький до кінця життя були вірними товаришами Устима, як і євреї Аврум Ель Іцкович, Абрашко Дувидович Сокольницький, Арон Віняр. Всі вони на очних ставках і допитах ніколи не зрадили У. Кармалюка, за що були покарані і вивезені до Сибіру.

У. Кармелюка вбив із засідки шляхтич Рутковський. Стріляли, говорить переказ, не кулею, а срібним гудзиком — тільки так можна убити характерника, тобто чаклуна, яким вважали отамана. Тіло ватажка ще довго возили селами, щоб залякати селян. Поховали його в Летичеві (тепер Хмельницька область), де 1974 р. на постаменті-валуні поставили 5-метровий пам'ятник. Допитавши 2700 осіб, урядова комісія встановила, що У. Кармелюк підняв на боротьбу 20 тисяч повстанців.

3. У той же час у Західній частині України, що перебувала у складі Австрійської імперії, визріває інший приклад національної самосвідомості. Мова йде про "будителів" українського народу, а саме про представників греко-католицького духовенства. У цьому якраз полягала специфіка даного краю.

У 1816 р. з ініціативи священника І. Могильницького у Перемишлі виникла перша в Галичині культурно-освітня організація — "Товариство священників", навколо якого гуртувалося патріотично налаштоване греко-католицьке духовенство. Їх діяльність сприяла прийняттю цісарем рішення 1818 р. про допущення української мови у

початкову школу. З-під пера учасників організації вийшло кілька граматик з української мови – І. Могилиницького (1822), Й. Лозинського (1833), Й. Левицького (1834).

На початку 1830-х рр. центром національного життя стає Львів. Саме тут виникає напівлегальне демократично-просвітницьке та літературне об'єднання "Руська трійця". Таку назву воно отримало через те, що його засновниками були троє друзів-студентів Львівського університету і водночас вихованців греко-католицької духовної семінарії: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, які активно виступили на захист рідної української мови (термін "руська" для галичан означав українська). Своє головне завдання члени об'єднання вбачали у піднесенні статусу та авторитету української мови, розширення сфери її вжитку і впливу, прагненні "підняти дух народний, просвітити народ", максимально сприяти пробудженню його національної свідомості.

Члени об'єднання "ходили у народ" селами Галичини, Буковини та Закарпаття. На підставі вражень була написана від руки збірка власних поезій та перекладів "Син Русі"(1833). Наступним кроком став підготовлений до друку збірник "Зоря" (1834). Лейтмотив збірки – засудження іноземного панування, прославлення власних героїв: Б. Хмельницького та С. Наливайка. Прозвучав у цій збірці й заклик до єднання українців Галичини та Наддніпрянщини. Зрозуміло, що дана збірка була заборонена. Почався період переслідувань, обшуків, доносів, звинувачень у неблагонадійності. У 1836 р. М. Шашкевич підготував підручник для молодших школярів – "Читанка".

Наприкінці 1836 р. у Будапешті побачила світ "Русалка Дністровая". За змістом ця збірка була значно поміркованішою за "Зорю", однак тільки 200 примірників змогли розійтися між читачами. Вона стала піком діяльності "Руської трійці".

4. У той час, як Російська імперія оговтувалася від наслідків польського повстання 1830 р., у Києві постала нова політична організація – "Таємне братство ім. Кирила та Мефодія". Імперський уряд внаслідок повстання закрити освітні польські заклади. А також Крем'янецький ліцей, вилучивши з нього на користь новоствореного Київського університету св. Володимира Великого, бібліотеку та ботанічний сад.

Головними діячами цього товариства стали Микола Костомаров – професор історії та засновник вітчизняної історіографії, Микола Гулак

– математик, правник, а також видатний український поет та художник Тарас Шевченко. Реальна діяльність членів товариства зводилася до побачень на квартирах М. Гулака та М. Костомарова, де учасники обговорювали нагальні питання. Відомі два документи, авторство яких належить М. Костомарову, це "Статут" та "Книга буття українського народу".

Ідеологічно члени товариства представляли собі майбутнє України, як головну у федерації слов'янських народів. А Києву відводилася роль столиці.

Викриття товариства сталося після доносу студента Олексія Петрова. Він жив в одному будинку з М. Гулаком, зумів його прихилити на свій бік. У результаті М. Гулак ознайомив студента з документами організації і, навіть, дав переписати "Статут". Син померлого жандарма підступно "здав" свого покровителя. Пройшовши доволі складну процедуру, О. Петров домігся арешту "братчиків".

Судової справи не заводили, слідство велося таємно. Переважна більшість учасників виявилися арештованими. Надалі, отримавши різні терміни ув'язнень та заслання, самі учасники намагалися забути цей епізод свого життя.

5. Східна Галичина, як частина Австрійської імперії, заразилася загальноєвропейським вірусом під назвою "весна народів". Справа у тому, що 1848 р. позначився в Європі революційними подіями, починаючи з Франції, через Італію, Угорщину, звісно, Польщу, ці події захопили й Східну Галичину.

Цікаво, що скасування кріпацтва 16 квітня 1848 р. в українських землях відбулося на 5 місяців раніше, за решту територій імперії. Основою реформи був викуп селянських земель державою, який селяни мали відшкодувати протягом 40 років, починаючи з 1858 р. Поміщиків звільняли від усяких обов'язків щодо своїх колишніх підданих — захищати їх у судах, допомагати у важких випадках тощо.

У результаті реформи в Східній Галичині виникло близько 375 000 вільних селянських господарств. Та при проведенні реформи не було впорядковано права на володіння лісами та випасами. Це згодом викликало нескінченні судові процеси. За поміщиками залишалися деякі феодальні привілеї, зокрема право пропінації, що довгі роки виступало причиною справедливого незадоволення селянських мас. Навесні та влітку 1849 р. масові виступи, під час яких селяни самочинно повертали захоплені поміщиками громадські землі, ліси і

пасовища, охопили понад 100 сіл Східної Галичини. Шляхта, зі свого боку, насилала на "непокірних" поліцію і війська, які придушували селянські заворушення. А "справедливість" цісарсько-королівського суду полягала в тому, що з 32 000 позовів щодо лісів і пасовищ селяни програли 30 000 позовів, ще й 15 000 000 ринських за судові витрати.

Незважаючи на недоліки, скасування панщини було визначною подією. Український селянин, нарешті, ставав господарем на своїй землі, у ньому поступово пробуджувався потяг до громадського та національного життя.

Під впливом революційних подій у Західній Європі львівські українці 19 квітня 1848 р. від імені всіх українців Галичини подали на ім'я цісаря петицію з низкою демократичних вимог. У ній, зокрема, зазначалось, що українці становлять частину великого слов'янського народу, що вони автохтони в Галичині й мали колись державну самостійність, цінують свою націю і хочуть її зберегти. У петиції містилися наступні прохання: введення української мови у народних і вищих школах; видання державних законів українською мовою, яку урядовці повинні обов'язково знати; зрівняти в правах духовництво всіх обрядів і надати українцям доступ до всіх державних установ.

У результаті подальшого розвитку революції в Галичині виникли національно-політичні організації. 2 травня 1848 р. представники демократичних кіл українства, зокрема світської інтелігенції та греко-католицького духовництва на чолі з перемишльським єпископом Григорієм Яхимовичем, утворили у Львові Головну Руську Раду, що стала першою українською організацією. Як постійно діючий орган, вона мала представляти українське населення Східної Галичини перед центральним урядом.

Її друкованим органом стала "Зоря Галицька" — перша у Львові газета українською мовою. Головна Руська Рада, виступаючи за проведення демократичних реформ, прагнула забезпечити вільний національний розвиток українського населення краю. У програмній декларації Ради проголошувалося, що галицькі українці належать до великого українського народу, який тоді налічував 15 млн. осіб, згадувалося про їхню колишню самостійність та про часи занепаду.

У документі містився заклик до пробудження, адресований українському народові, і забезпечення йому кращої долі в межах австрійської конституції. Звертаючись до героїчної минувшини, Головна Руська Рада відновила герб галицько-волинських князів —

золотий лев на блакитному полі — і прийняла синьо-жовтий прапор як національний стяг української нації.

У 1849 р. було створено добровольчий батальйон руських гірських стрільців у кількості 1400 осіб, що призначався для боротьби проти угорської революції. Усі ці формування, завдяки галицькій інтелігенції, мали український характер: народний одяг, українські відзнаки, пісні тощо.

Представники українського населення Галичини взяли участь у Слов'янському конгресі в Празі. Головна Руська Рада послала туди своїх делегатів, які працювали в польсько-українській секції. Серед них: Іван Борисикевич (адвокат, доктор права), Григорій Гинилевич (церковний діяч), Олексій Заклинський (семинарист). Потім між ними виникли незгоди. Українці домагалися поділу Галичини на дві окремі адміністративні одиниці — Східну, де переважали українці, й Західну, заселену, головним чином, поляками. Однак наступ урядових військ на Прагу перервав роботу конгресу.

Пізніше, 19 жовтня 1848 р., у Львові зібрався Собор руських учених — перший з'їзд діячів української науки і культури, в якому взяло участь 118 осіб. Учасники з'їзду працювали в 9 секціях. З-поміж промовців особливо виділявся М. Устиянович. З'їзд схвалив єдину граматику української мови. Було також підтримано вимогу поділу Галичини на дві частини: польську та українську.

Ще влітку 1848 р. Головна Руська Рада проголосила заснування культурно-освітньої організації під назвою "Галицько-руська матиця". Вона мала видавати підручники для шкіл і взагалі бути вогнищем письменства й просвіти рідною мовою. Свою діяльність "Галицько-руська матиця" розпочала аж у 1850 р.

Наприкінці 1848 р., відповідно до цісарського декрету, у Львівському університеті відкрито кафедру української мови і літератури, її професором було призначено Я. Головацького, який почав викладацьку роботу в січні 1849 р. Незабаром він видав граматику української мови.

10 липня 1848 р. почав роботу перший австрійський парламент. З 383 послів Галичину представляли 96, у тому числі 39 від українців (27 селян, 9 священників, 3 світські особи). Українські послы в парламенті поставили вимогу про поділ Галичини, підкріплену 15 000 підписів. Українські послы-селяни вимагали якнайменших викупних платежів за землю.

Підбиваючи підсумки, можна говорити про те, що у першій половині XIX ст. насправді відбувається зародження національної еліти.

Лекція 5. Національно-визвольні змагання 1917-1921 рр.

Мета лекції: надати характеристику подіям доби національно-визвольних змагань та встановити, як українські історичні постаті вплинули на політичні процеси у державі в означений період.

Завдання:

- встановити, які політичні течії домінували в Україні в період національно-визвольних змагань;
- виділити основні віхи біографій відомих політичних діячів цієї епохи;
- визначити причини, що не дозволили успішно завершити процес об'єднання УНР та ЗУНР, які історичні наслідки мала ця подія.

Ключові слова: самостійники, поступовці, Центральна Рада, УНР, Генеральний Секретаріат, Директорія, червоний терор, анархізм, ЗУНР.

План

1. Українська Центральна Рада (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Єфремов).
2. Українська держава Павла Скоропадського.
3. Доба Директорії УНР: Володимир Винниченко та Симон Петлюра.
4. Політика В. Леніна "червоний терор" та очільники повстанців: Нестор Махно, Данило Зелений, Василь Чучупак.
5. Євген Петрушевич, Кость Левицький, Дмитро Вітовський та ЗУНР.

Література

1. Бойко Н. Сергій Єфремов – представник української політичної еліти початку ХХ століття (нарис політичної біографії) // Людина і політика. 2001. № 3. С. 144-151.
2. Володимир Винниченко: [Політ. біоґр.] / С. В. Кульчицький, В. Ф. Солдатенко. Київ : Альтернативи. 2005. 374 с.
3. Гарін А., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ, вид-во Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Реєнт О. Павло Скоропадський. Київ: Альтернативи. 2003. 304 с.

5. Тимченко Р. Євген Петрушевич – лідер Західноукраїнської Народної Республіки // Український історичний журнал (Київ). 2013. №5. С.143-156.

1. За ініціативою Товариства українських поступовців (ТУП) і Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) у Києві 3(16) березня 1917 р. було скликано представників політичних, громадських, культурних та професійних організацій. Цього ж дня, на засіданні делегатів, оголосили створення громадського комітету. Новоутворений комітет не мав єдиної думки щодо майбутнього статусу України. Самостійники на чолі з М. Міхновським виступали за негайне проголошення незалежності. Автономісти (В. Винниченко, Д. Дорошенко та ін.) бачили Україну автономною республікою у складі федеративної Росії. Прагнучи уникнути розколу в національному русі, керівники обох напрямків погодилися на створення об'єднаної організації, яка дістала назву Української Центральної Ради (УЦР).

10(23) червня УЦР на II Всеукраїнському Військовому з'їзді проголосила I Універсал. 3(16) липня – УЦР прийняла свій II Універсал. Після захоплення більшовиками влади в Росії УЦР проголосила Українську Народну Республіку з визначеною територією у федеративних зв'язках з Росією (III Універсал – 7(20) листопада). У розпал боротьби проти більшовиків та змагань на мирних переговорах УЦР проголосила IV Універсал ((9)22 січня 1918 р.), що УНР стає самостійною та суверенною державою.

Михайло Грушевський народився 17(29) вересня 1866 р. у містечку Холм, нині Люблінське воєводство Польщі. Закінчив Київський університет. У травні 1894 р. він захистив магістерську дисертацію. Наприкінці свого університетського навчання, М. Грушевський долучився до українського руху.

У 1908 р. було створене нелегальне позапартійне українське громадське об'єднання – ТУП, що згуртувало сили українства. Тоді ж М. Грушевського було обрано до його керівництва. 3(16) березня 1917 р. у Києві почалося формування Української Центральної Ради, яка 7(20) березня обрала М. Грушевського головою.

На початку лютого 1919 р., після здобуття Києва більшовиками, М. Грушевський виїхав до Кам'янця-Подільського. У березні 1919 р. емігрував до Чехословаччини. Жив у Празі, потім у Відні.

М. Грушевський, починаючи з 1920 р., шукає шляхи зближення з більшовицьким керівництвом України. У березні 1924 р. він з сім'єю переїхав до Києва. Працював професором історії в Київському державному університеті. Був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, керівником історико-філологічного відділу. Через шість років його обрали дійсним членом Академії наук СРСР. У 1924-1931 рр. він очолював історичні установи ВУАН. 23 березня 1931 р. його заарештували як "керівника Українського націоналістичного центру". 5 січня 1933 р. справу экс-голови Центральної Ради закрили. Наприкінці 1934 р. М. Грушевський відпочивав в одному з санаторіїв у м. Кисловодськ і несподівано захворів на карбункул. Помер М. Грушевський від сепсису (зараження крові) через три дні після операції.

Володимир Винниченко народився 1880 р. у місті Єлисаветграді (сучасний Кропивницький). У народній школі він звернув на себе увагу своїми здібностями, і через те вчителька переконала батьків, щоб вони продовжили освіту дитини. Незважаючи на тяжке матеріальне становище родини, по закінченню школи В. Винниченка віддали до Єлисаветградської гімназії, де він навчався до 1899 р. У 1901 р. В. Винниченко вступив на юридичний факультет Київського університету св. Володимира, де став членом Української студентської громади. Вступив до Революційної української партії, яка з 1905 р. стала називатися Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП). Одразу по Лютневій революції В. Винниченко повернувся до України й взявся до активної політичної роботи. Став членом Центральної Ради. Згодом, 15 червня, очолив Генеральний секретаріат і став генеральним секретарем внутрішніх справ.

Після перевороту та позбавлення гетьмана П. Скоропадського влади, В. Винниченко 13–14 листопада 1918 р. став головою Директорії. Незабаром через суперечності з С. Петлюрою В. Винниченко пішов у відставку та виїхав за кордон.

За політичною орієнтацією В. Винниченко був близьким до комуністичних поглядів. Але більшовики, на його думку, недостатньо враховували національний фактор. Під час німецької окупації Франції за відмову співробітництва з нацистами В. Винниченка було кинуте до концтабору. Помер 6 березня 1951 р. й похований у французькому Мужені.

Народився Сергій Єфремов 1876 р. в селі Пальчику Звенигородського повіту Київської губернії у родині священика. Сергій навчався в Київській духовній семінарії, згодом закінчив юридичний факультет Київського університету. Політичну діяльність розпочав у студентські роки. У 1908 р. став одним із засновників і активним діячем ТУП.

Після встановлення радянської влади в Україні змушений перейти на нелегальне становище й переховуватися. Восени 1919 р. на прохання Української академії наук С. Єфремова було амністовано. Позбавлений можливості займатися активною політичною діяльністю, С. Єфремов проводив велику наукову й науково-організаційну роботу. 21 липня 1929 р. у Києві його заарештували. У квітні 1930 р. засуджений до 10-річного ув'язнення з суворою ізоляцією. Загинув 10 березня 1939 р. в одному з таборів ГУЛАГу.

Таким чином, М. Грушевський, В. Винниченко та С. Єфремов були не тільки провідними представниками українського політикуму, але й залишили свій слід в українській науці та культурі.

2. Після підписання Берестейського миру 9 лютого 1918 р. на прохання УЦР німецькі війська окупували українські землі. 29 квітня 1918 р. за підтримки німецьких військ відбувся переворот, який проголосив генерала П. Скоропадського Гетьманом України.

Павло Скоропадський народився 15 травня 1873 р. в німецькому Вісбадені, в родині російського офіцера. Першою мовою, якою почав розмовляти, була німецька. У побуті родина дотримувалася старих українських звичаїв. 1886 р. П. Скоропадський вступив до Пажеського корпусу в Санкт-Петербурзі й успішно його закінчив. З початком I Світової війни П. Скоропадський відправився на фронт, і вже невдовзі його кінний полк відзначився в бою. Серед козаків особа нащадка гетьманського роду, бойового генерала П. Скоропадського мала неабияку популярність.

Після більшовицького перевороту в Петрограді в листопаді 1917 р. П. Скоропадський визнав зверхність наказів Центральної Ради. У березні П. Скоропадський утвердив опозиційну до Ради політичну організацію "Українська Громада" (згодом "Українська Народна Громада"), яка розпочала підготовку до державного перевороту.

З перших днів діяльності гетьманський уряд вживав заходів щодо нормалізації становища на селі, але невизначеність у становищі селян та поміщиків викликала невдоволення. Саме невирішеність аграрного

питання разом з поразкою держав центрального блоку призвели до краху Гетьманату. Після зречення влади, П. Скоропадський з родиною перебрався до Берліна. З приходом до влади націонал-соціалістів життя генерала ускладнилося. П. Скоропадський завжди відстоював перед офіційними колами Рейху й серед громадськості інтереси українців. Наприкінці війни, 16 квітня 1945 р., під час бомбардування англо-американською авіацією станції Платлінг, гетьман був смертельно поранений. Помер П. Скоропадський 26 квітня 1945 р. в лікарні монастиря Меттен.

Таким чином, П. Скоропадський всім своїм життям показав, що він є гідним нащадком українського гетьманського роду, який захищав інтереси українських великих землевласників та буржуазії.

3. 13 листопада 1918 р. в Києві, у будинку Міністерства шляхів зібралися представники соціалістичних партій та обрали Директорію. За кілька тижнів боїв війська Директорії, 14 грудня 1918 р., заволоділи столицею України. Директорія оголосила про відновлення Української Народної Республіки. Більшість керівництва Директорії стояла фактично на соціалістичній платформі.

Симон Петлюра (1879-1926). У віці 13-ти років розпочав навчання – спочатку у церковнопарафіяльній школі, згодом у Полтавській духовній семінарії (1895-1901). У 1900 р. він вступив до лав Революційної української партії (РУП). На Всеукраїнському військовому з'їзді у 1917 р. С. Петлюра був обраний до Українського генерального військового комітету, з 21 травня – головою цієї організації. Водночас, він увійшов до Центральної Ради. 28 червня його обрали до Генерального секретаріату на посаду Генерального секретаря з військових справ. С. Петлюра після квітневого перевороту посідав посаду голови Всеукраїнського союзу земств, ставши політичним суперником П. Скоропадського.

На чолі об'єднаних українських збройних сил 30 серпня 1919 р. здобув Київ, однак вже наступного дня змушений був полишити місто. 4 грудня 1919 р. делегація ЗУНР оголосила про розрив Акту Злуки в односторонньому порядку.

Наприкінці 1919 р. Україна опинилась у вкрай тяжкому становищі. Союз між УНР та Польщею призвів до чергової зради з боку останньої, котра під час укладення Ризького миру порозумілася з більшовицькою Москвою. У 1923 р. С. Петлюра виїхав до Австрії, згодом – до Угорщини, Швейцарії. У жовтні 1924 р. оселився в

Парижі, де продовжував виконувати обов'язки голови Директорії УНР. С. Петлюра був убитий 25 травня 1926 р.

Таким чином, радянська офіційна історіографія надавала С. Петлюрі лише негативну оцінку, в той час, як він відстоював українську державність.

4. Червоний терор – насильницькі заходи, що здійснювалися більшовиками проти соціальних груп, які були оголошені "класовими ворогами", включно з робітниками та селянами, та звинувачувалися в "контрреволюційній діяльності". Необхідність застосування терору та насильства для захоплення та утримання більшовиками влади була теоретично обґрунтована В. Леніним. Звісно, така політика більшовиків призвела до спротиву українців.

Нестор Махно (1888-1934). Народився у родині державного селянина с. Гуляйполе. У 1906 р. Нестор став членом анархістської організації. 1911-1917 рр. – був ув'язнений у Бутирській тюрмі у Москві. Після Лютневої революції 1917 р. у Росії Н. Махно повернувся на Катеринославщину, де розгорнув широку діяльність як політик і військовий діяч. Н. Махно негативно ставився до Центральної Ради, вважаючи її контрреволюційною. У середині грудня 1918 р. Н. Махно мав переговори з керівництвом Директорії УНР, але ставлення його до Директорії було негативне. Н. Махно виступав проти будь-якої централізованої влади. В умовах протиборства двох сильних противників в Україні намагався стати "третьою силою" поряд з Директорією та більшовиками. На початку 1920 р. частини РСЧА не тільки вели бойові дії проти загонів Н. Махна, а й проводили каральні операції проти місцевого населення, яке співчувало махновцям. 28 серпня 1921 р. Н. Махно, після отримання важкого поранення з бійцями перейшов кордон з Румунією.

Деякий час Н. Махно жив у Бухаресті, згодом у Варшаві. У квітні 1925 р. переїхав до Парижа, де жив у Венсені. Помер Н. Махно у Парижі від сухот. Урну з прахом Н. Махна замуровано в стіні комунарів.

Данило Терпило (отаман Зелений) народився 1886 р. у с. Трипільля на Київщині. Закінчив церковнопарафіяльну школу і двокласне земське училище. Під час революції 1905-1907 р. став членом гуртка соціалістів-революціонерів. Брав участь у I Світовій війні. У 1917 р. повернувся до України, навчався в Житомирській школі прапорщиків.

У квітні 1919 р., спираючись на підтримку населення, Д. Терпило розпочав боротьбу з російською комуністичною окупаційною владою, яка ще в березні оголосила його поза законом. Отаман Зелений увійшов до підпільного Всеукраїнського ревкому і став військовим комісаром. У Переяславі 15 липня 1919 р. отаман Зелений урочисто скасував Переяславську угоду 1654 р. У жовтні 1919 р. Зелений вступив у бій з денікінцями і був тяжко поранений. Дорогою до Трипілля отаман помер у с. Стрітівка. За іншими, менш вірогідними версіями, отамана Зеленого вбили соратники. Могила не збереглася.

Василь Чучупак (1895-1920). Навчався в Києві. До I Світової війни – вчитель у Тимошівці Чигиринського повіту. З початком війни братів Чучупаків мобілізували. Після повернення з армії В. Чучупак вчителював у Пляківці та Ревівці (нині Кам'янського району Черкаської області). На початку квітня 1919 р. підняв повстання проти Радянської влади. В. Чучупак користувався надзвичайним авторитетом серед населення на території Черкащини. 7 березня командування Південно-Західного фронту видало розроблений особисто Й. Сталіним наказ, який передбачав наступ червоноармійських з'єднань на армію УНР та загони В. Чучупаки. 18 березня 1920 р. отамани Холодного Яру з'їхалися на нараду до Кресельців з метою визначити дату повстання проти Радянської влади. Саме тоді частини Червоної армії вийшли з лісу до Мельників і несподівано натрапили на загін В. Чучупаки. Отаман був оточений. Щоб не потрапити в полон, він застрелився.

Таким чином, Н. Махно, Д. Терпило, В. Чучупак та ін. (як вихідці з народу) вели боротьбу проти більшовицької влади, що стало відповіддю на "червоний терор".

5. Євген Петрушевич (1863-1940) народився в сім'ї греко-католицького священика та громадсько-політичного діяча. Євген закінчив народну школу, потім Академічну гімназію. Згодом продовжив освіту на правничому факультеті Львівського університету ім. Франца І. У студентські роки Є. Петрушевич став одним з лідерів молодіжного руху, очолював "Академічне братство". Здобув ступень доктора права. З утворенням Української Національно-Демократичної Партії (1899 р.) Є. Петрушевич став її активним діячем. На перших виборах до австрійської Державної Ради 1907 р. його обрали послом від великої виборчої округи Сокаль-Радехів-Броди-Зборів.

Серед 30 українських депутатів він став одним з лідерів, згодом – головою Української парламентської репрезентації. Критикував політику австрійського уряду в національному питанні, постійно звертав увагу парламенту на нехтування владою інтересів бідноти, наполегливо вимагав впровадження реформ. Представницьке зібрання українських послів Райхсрату 19 жовтня проголосило утворення на етнічних українських землях незалежної держави й обрало Українську Національну Раду на чолі з президентом Є. Петрушевичем. Через реальну загрозу приєднання Галичини до Польщі провід УНРади під керівництвом К. Левицького та Військовий комітет здійснили 1 листопада 1918 р. повстання у Львові. Тоді ж було проголошено утворення Української Держави колишніх австро-угорських земель, а 9 листопада сформовано її перший уряд.

Є. Петрушевич провів першу сесію УНРади, на якій було ухвалено закон про Злуку з УНР. Після урочистого проголошення та схвалення Акта злуки у Києві 22 січня він увійшов до складу Директорії. Улітку 1919 р. польське військо за сприяння Франції захопило майже всю Галичину. 31 травня 1919 р. відбулося засідання послів Української Національної Ради ЗУНР, які скасували парламент та передали всю повноту влади диктаторові ЗУНР Є. Петрушевичу. У серпні об'єднані українські (УГА та армія УНР) армії розгорнули бойові дії на Правобережжі й на короткий час (30-31 серпня) визволили Київ. Невдовзі вони билися на двох фронтах – проти більшовицьких і денікінських військ.

Опинившись в еміграції, Є. Петрушевич продовжував боротьбу за відновлення незалежності ЗУНР на міжнародній арені. У берлінський період, залишившись без моральної підтримки соратників, відчуваючи матеріальні труднощі Є. Петрушевич підпав під вплив ілюзій щодо зміни національної політики радянської влади в Україні в період "українізації". Радянофільські настрої Є. Петрушевича, як і багатьох його співвітчизників, розвіялися на початку 1930-х рр., коли в Україні розгорнулися масові репресії й терор. Подальші роки емігрантського життя виявилися надзвичайно важкі внаслідок матеріальних нестач. Помер 29 серпня 1940 р. у Берліні. Перепохований Є. Петрушевич 1 листопада 2002 р. на Личаківському цвинтарі у Львові.

Кость Левицький народився 18 листопада 1859 р. у містечку Тисмениця Станіславського повіту в родині священика УГКЦ. Після закінчення 1878 р. Станіславівської гімназії навчався на правничих

факультетах Львівського та Віденського університетів. 1884 р. склав докторат. К. Левицький виявив себе в галузі науки. 1 серпня 1914 р. разом з М. Ганкевичем та М. Павликом створив і очолив Головну українську раду. К. Левицький був Головою першого уряду – Державного секретаріату ЗУНР, міністром фінансів ЗУНР. Через відступ УГА в липні 1919 р. за Збруч переїхав до Відня.

"Золотий вересень" 1939 р. втягнув його у вир політики – однопартійці доручили К. Левицькому налагодити контакти з червоними завойовниками, під час яких його заарештували й вивезли до Москви. 80-річний політик просидів на Луб'янці півтора роки. Навесні 1941 р. К. Левицького якимось дивом звільнили і він повернувся до Львова. Помер К. Левицький 12 листопада 1941 р. Похований на Янівському меморіальному цвинтарі.

Дмитро Вітовський народився 8 листопада 1887 р. у дрібношляхетській родині в с. Медуха Станіславівського повіту, випускник Станіславівської гімназії та правничого факультету Львівського університету. Член Головної Управи Української радикальної партії, організатор "Січей", голова драгоманівської таємної організації, один з найактивніших провідників студентської молоді. За активну політичну діяльність був засуджений та позбавлений старшинського ступеня австрійської армії, якого отримав 1908 р. Д. Вітовський став стрілецьким ідеологом та одним з неформальних лідерів УСС.

У травні 1919 р. він був членом делегації на мирній конференції у Парижі, яка за дорученням Державного секретаріату мала домогатися припинення агресії Польської держави проти ЗУНР. Повертаючись в Україну, Д. Вітовський загинув в авіакатастрофі на літаку ВПС УНР. Він був похований у Берліні 14 серпня 1919 р. 1 листопада 2002 р. його прах урочисто перепоховано на Личаківському цвинтарі Львова.

Таким чином, Є. Петрушевич, К. Левицький та Д. Вітовський були яскравими представниками політикуму ЗУНР, що захищали інтереси українства. Різні політичні погляди не дозволили лідерам УНР та ЗУНР довгостроково об'єднати свої зусилля для створення єдиної української держави та боротьби з її ворогами.

Тема 6. Друга світова війна та повоснна відбудова

Мета: сформувати у свідомості студентів стійку уяву про тяглисть історичного процесу та його співвідношення і залежність від дійових осіб епохи.

Завдання: розповісти про ключові постаті II пол. 40-х та 50-х рр. Відновити, крізь призму біографічних даних, відповідні історичні події, уникаючи оціночних характеристик. Формувати у студентів навички самостійного мислення.

Ключові слова: радянсько-німецька війна, Рух Опору, ОУН, УПА, голод, інтегральний націоналізм.

План

1. Радянсько-німецька війна. Український генералітет у складі РСЧА.
2. Напрямки Руху Опору (радянський: С. Ковпак, С. Руднев, І. Федоров; націоналістичний: А. Мельник, С. Бандера, Д. Клячківський, Р. Шухевич, В. Кук).
3. Йосип Сталін - возз'єднання етнічних українських земель у складі УРСР, вихід УРСР на міжнародну арену, голод 1946 р.
4. Лазар Каганович: друга хвиля переслідувань українофілів.

Література

1. Попович М. Криваве століття. Харків : Фоліо. 2019. 990 с.
2. Гордасевич Г. Степан Бандера. Людина і міф. Київ : Вид. група КМ. Букс. 2018. 440 с .
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
4. Лібер Ю. Тотальні війни: творення модерної України в 1914-1954 роках. Харків : Віват. 2019. 528 с.
5. Пономаренко А. Прапор перемоги. Ігри для дорослих / А. Пономаренко. Київ : Видавництво Український пріоритет. 2019. 448 с.

1. Друга світова війна залишила болючі травми у свідомості українського народу. В українських реаліях не так просто визначити навіть чіткі хронологічні рамки війни, адже перші бойові дії, які можна умовно зарахувати до Другої світової війни, почались не у

вересні, а у березні 1939 р. Тоді вояки Карпатської Січі дали бій угорській армії, що наступала на новостворену Карпатоукраїнську державу. Останні ж постріли українських вояків відлунали у середині 1950-х рр. В умовах масштабного світового військового протистояння, українці, за відсутності власної держави, воювали у лавах різних армій. Воюючі сторони розглядали українців виключно як ресурс. У результаті наша земля стала однією з головних арен світового бойовища.

Радянська армія, як найбільша у рамках якої воювали українці, військову доктрину базувала на досвіді Першої світової та громадянської воїн. По суті, як стратегія, відкидалась оборона, трансформувалась стара концепція прикриття та розгортання у нереалістично агресивному дусі, розраховуючи на високий наступальний потенціал армії, швидкість та організованість військової машини, завдяки жорсткій дисципліні та централізованим діям.

Початковий етап війни був несприятливим для радянської армії, це пояснюється фатальними військово-політичними прорахунками сталінського керівництва.

Але, починаючи з 1942 р., ситуація на фронті поступово змінюється. Радянська армія вчилась на своїх помилках під час воєнних дій. Народу України належить вагомий внесок у розгром нацистської Німеччини. З 15 фронтів, що діяли в період війни, майже половину очолювали маршали та генерали – українці за походженням: А. Єрьоменко, С. Тимошенко, Р. Малиновський, Р. Черняхівський, П. Рибалко, К. Москаленко, М. Кирпонос, Я. Черевичко, Ф. Костенко, Я. Федоренко, А. Головка. Командуючі арміями: Д. Лелюшенко, К. Москаленко, І. Музиченко, М. Нагорний, М. Фекленко, П. Жмаченко, О. Радзієвський, К. Кортєєв, О. Лучинський, Л. Котляр, Т. Кулик, П. Романко, В. Судець, В. Герасименко, А. Кравченко, М. Басистий, І. Манагаров, М. Науменко, С. Руденко, І. Людинков, А. Гречко, А. Гетьман, Т. Левченко.

Три радянські армії (20 жовтня 1943 р. Ставка перейменувала з Воронезького, Степового, Південно-Західного та Південного фронти відповідно у 1,2,3 та 4-й Українські фронти) очолювані генералами-українцями В. Рибалком, К. Москаленком, І. Черняхівським.

Кирило Семенович Москаленко за основним фахом артилерист, отримав освіту у трьох військових навчальних закладах. Був учасником громадянської війни. Зустрів війну 1941 р. генерал-

майором, брав участь в оборонних боях за Луцьк, Рівне, Новоград-Волинський. У грудні 1941 р. призначений командуючим 6-ю армією Південно-Західного фронту, брав участь у визволенні м. Ізюм, м. Лозова. З червня 1942 р. командував 1-ю танковою армією в боях за Сталінград. З жовтня 1942 р. командуючий 40-ю армією під час битв за Харків, брав участь у Курській битві, форсуванні Дніпра. У 1943 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Брав участь у Київській оборонній та наступальній операціях, Львівсько-Сандомирській та ін. Після війни був учасником арешту Л. Берії.

Павло Семенович Рибалко, брав участь у громадянській війні у кавалерійських частинах. У 1930-х рр. був військовим аташе у Польщі та Китаї. З вересня 1941 по травень 1942 рр. завідував кафедрою розвідки Вищої спеціальної школи Генерального штабу Червоної Армії. З 1942 р. перебував безпосередньо на фронті, командир 5-ї танкової армії, у січні 1943 р. взяв участь у Харківській наступальній і оборонній операціях, форсуванні Дніпра.

Іван Данилович Черняхівський був наймолодшим генералом армії і командувачем фронтом. Один з чотирьох командуючих фронтами, що загинув у роки війни. Війну зустрів командиром дивізії, з 1942 р. - командир танкового корпусу, з жовтня 1943 р. - командувач 1-го Українського фронту. Брав участь у Східно-Прусській наступальній операції, загинув у лютому 1945 р. при визволенні Кенігсберга.

2. Трагедія українського народу у Другій світовій війні полягала у тому, що рух Опору був розділений географічно та ідеологічно. Незважаючи на те, що напередодні війни органи НКВС масово знищували діячів культури, які могли чинити опір режиму, в окупованій німцями Україні лишалось чимало діячів, що ненавиділи комуністичний режим. Ще до війни у Кракові був заснований Український центральний комітет на чолі з Володимиром Кубійовичем. У Львові працювала Українська національна рада під керівництвом Костя Левицького, аналогічну раду у Києві очолив Микола Величківський. Але нацистам не було потреби у прояві будь-якої самостійності українців у суспільному житті, окрім прямої співпраці.

Звичайно, в умовах німецької окупації рух Опору очолила ОУН. Існує глибинна різниця між європейськими націоналістичними партіями та ОУН, вона полягає у тому, що всі вони існували у національних державах і боролись з демократичними режимами, тоді

як ОУН виборювала державну і національну незалежність. Рух Опору на теренах Західної України, під проводом ОУН, був представлений УПА.

Лідери українського підпілля під проводом ОУН: С. Бандера, А. Мельник, Д. Клячківський, Р. Шухевич та ін. Степан Бандера був відомий під псевдонімами Лис, Степаненко, Малий, Сірий, Крук та ін. Народився у сім'ї греко-католицького священика, був лідером українських націоналістів. У 1934 р. арештований, отримав пожиттєве ув'язнення. Звільнений у 1939 р., ініціював розкол ОУН у 1940 р. і сформував Революційний провід. Після нападу Німеччини на Радянський Союз зробив спробу проголосити незалежність України. Був арештований та знаходився під вартою до вересня 1944 р. Очолював Провід ОУН за кордоном. У 1959 р. вбитий агентом НКВС. Особа Степана Бандери є найбільш неоднозначною в історії України ХХ ст.

Андрій Мельник сформувався як патріот у родинному колі, де шанували І. Франка, батько був відомим громадським діячем. Бойовий досвід отримав у легіоні Українських Січових Стрільців. Обставини склались так, що після загибелі Є. Коновальця, він очолив організацію, яка на початку ХХ ст. сконцентрувала у собі майже весь революційний потенціал української нації. Належним авторитетом А. Мельник користувався у церковних колах. З початком Другої світової війни виникли умови для активної діяльності ОУН в Україні. Однак розбіжності в оцінках політичної ситуації спричинили розкол. За А. Мельником пішла значна частина ОУН. Він доклав чимало зусиль, щоб згуртувати українські сили в еміграції після 1945 р.

Роман Шухевич (псевдонім Тарас Чупринка) народився на Львівщині у національно свідомій родині. У 1925 р. вступає в УВО, на початку радянсько-німецької війни Р. Шухевич фактично командує українським легіоном "Нахтігаль", який першим вступає до Львова, і 30 червня 1941 р. забезпечує ухвалу Українськими національними зборами Акту проголошення відновлення Української держави. З осені 1943 р. він очолює УПА, зумів організувати ефективну підпілну війну проти окупаційних режимів. Загинув у 1950 р.

Дмитро Клячківський, псевдоніми Охрим, Клим, Савур, студент-юрист Львівського університету. У 1942-1943 рр. на Волині об'єднав розрізнені загони в Українську повстанську армію, багато зробив для її боєздатності та підвищення дисципліни. На думку польських

істориків, Д. Клячківський несе пряму відповідальність за масове знищення польського населення на Волині. Загинув у 1945 р.

Радянське підпілля на окупованій території формувалось без достатньої підготовки. Поступово партизанські загони набували сили: знищували живу силу противника, висаджували у повітря залізниці, мости, склади зброї, розгортали агітаційно-пропагандистську діяльність серед населення. У Сумській області виникло велике з'єднання під командуванням Сидора Ковпака та Олександра Сабурова.

Сидір Ковпак народився у бідній селянській родині, був учасником Першої світової війни, нагороджений Георгіївським хрестом III та IV ступенів. Під час національно визвольних змагань в Україні очолював більшовицький диверсійний загін, у мирний час був воєнкомом, закінчив школу ОДПУ з підготовки організаторів партизанської та підпільної роботи. У вересні 1941 р., перебуваючи на посаді голови Путивльського міськвиконкому, організував партизанський загін, який у жовтні злився із загonom Семена Руднева. У 1941-1942 рр. з'єднання С. Ковпака здійснило рейди по тилах ворога у Сумській, Курській, Орловській та Брянській областях.

Найбільш відомий "карпатський рейд" з'єднання С. Ковпака, однак у його організації було не усе передбачено, що призвело до великих людських витрат серед партизанів. У цілому, рейд своєї мети не досяг. Під час цієї операції за не остаточно з'ясованих обставин загинув комісар з'єднання С. Руднев. Після війни С. Ковпак – член Верховного суду, заступник голови Президії Верховної ради УРСР.

У першій половині березня 1943 р. у рейд на Правобережжя Дніпра вирушило Чернігівське партизанське з'єднання під командуванням Олексія Федорова. Цей рейд завершено у червні, на півночі Волинської області.

О. Федоров народився у родині лоцмана, служив добровольцем у Червоній Армії, після громадянської війни продовжував здобувати освіту, працював на партійній роботі. Залишившись на окупованій території, створив дієвий партизанський загін, який активно діяв у тилу ворога, був причетним до Корюківської трагедії у березні 1943 р. У березні 1943 – квітні 1944 рр. (зокрема, під час Волинської трагедії) був 1 секретарем Волинського підпільного обкому КП(б)У. По закінченні війни працював на партійній роботі.

3. Непересічним досягненням повоєнної України було об'єднання етнічних земель у кордонах однієї держави. Питання про повоєнні кордони обговорювалось на Тегеранській та Ялтинській конференціях. Особливо важливим було врегулювання територіальних питань з Польщею. Особливістю політики Й. Сталіна у цьому питанні було намагання шляхом певних поступок підтримати прорадянські сили. У вересні 1944 р. українські землі у складі Підляшшя, Холмщини, Посяння і Лемківщини з населенням 800 тис. українців передалися Польщі. У серпні 1945 р. українсько-польський кордон було визначено за "лінією Керзона" з відхиленням на схід 5-8 км. Остаточо процес завершився у 1951 р., коли відбувся обмін майже рівнозначними прикордонними ділянками.

У червні 1945 р. до складу Радянської України було приєднано Закарпаття, а у лютому 1947 р. були приєднані Північна Буковина, Хотинщина, Ізмаїльщина. Внаслідок цього територія України наприкінці 1945 р. становила понад 580 тис км².

Влаштуванням повоєнних кордонів та розподілом світового співвідношення сил активно переймався Йосип Сталін, керівник радянської держави.

Йосип Джугашвілі (Сталін) народився у м. Горі у бідній родині. Батько був чоботарем, мати – поденщицею, дитинство було злиденним. Бігаючи разом з хлопцями по вулицям, він потрапив під екіпаж. Була ушкоджена рука, яка не згибалась у лікті, що в подальшому призвело до характерної пози.

Навчання Йосип розпочав у Горістському православному духовному училищі, продовжив у духовній семінарії, де вперше познайомився з ідеями марксизму. У 1898 р. починає революційну роботу, його активна діяльність призводить до виключення з семінарії та повертає увагу поліції. З 1901 р. знаходиться на нелегальному положенні. Після розколу партії у 1903 р. приєднується до більшовиків, бере участь у IV з'їзді РСДРП у Стокгольмі, це, до речі, його перша закордонна подорож.

У 1906 р. бере шлюб з Катериною Сванідзе, через рік народжується син Яків, він загине у німецькому полоні 1943 р., дружина помирає від тифу 1907 р. До революції Й. Сталін бере участь також у діяльності бойових організацій, що займались експропріаціями.

Двічі був на засланні. Отримав свободу після Лютневої революції, тісно співпрацював з В. Леніним, брав безпосередню участь у

Жовтневому перевороті. Після приходу більшовиків до влади увійшов до Ради Народний Комісарів у якості комісара зі справ національностей. У 1918 р. одружився вдруге на Надії Алілуєвій, від шлюбу народилися син Василь та донька Світлана, дружина у 1932 р. покінчила життя самогубством. Донька Світлана прожила довге та бурхливе життя, напише цікаві спогади "Двадцять писем к другу", які стануть світовим бестселером.

У 1922 р. Й. Сталіна обирають Генеральним секретарем ЦК РКП(б), спочатку ця посада була ознакою лідера партії, згодом стане означати голову держави. Того ж року Й. Сталін пропонує ідею "автономізації", яку рішуче засудив В. Ленін. У 1920-х рр. Й. Сталін бере участь у внутріпартійній боротьбі, з якої виходить переможцем, усуваючи поступово усіх конкурентів та опонентів.

Наприкінці 1920-х рр. партія, керована Й. Сталіним, бере курс на "індустріалізацію" та "колективізацію". Наслідки для країни від цих проєктів були дуже неоднозначними. З одного боку, були побудовані промислові гіганти та сектор важкої економіки, з іншого – зруйновано сільське господарство, що супроводжувалось голодомором 1932-1933 рр. Країною прокотилась хвиля масових репресій.

Міжнародна політика Й. Сталіна напередодні війни визначалась непослідовністю. З одного боку, створення системи колективної безпеки разом з країнами Антанти, з іншого – угода з А. Гітлером. І, таким чином, Й. Сталін несе відповідальність за розв'язування Другої світової війни. Під час війни з Німеччиною Й. Сталін обіймає посаду головнокомандуючого та наркома оборони. У керівництві армією Й. Сталін, не маючи повноцінного військового досвіду, припускається ряду стратегічних помилок, як то: контрнаступ 23 червня Луцьк-Рівно-Броди, Київська операція та ін., це мало катастрофічні наслідки та колосальні людські втрати. Дослідники вважають, що з кінця 1941 р. Й. Сталін все більше пристає на думку військових. Під час критичної ситуації під Москвою у грудні 1941 р. він залишається у Кремлі. У травні 1942 р. у якості наркома оборони Й. Сталін підписує наказ №227, який дуже ускладнив становище радянських військовополонених. Будучи головою держави, Й. Сталін бере участь у міжнародних конференціях у Ялті та Потсдамі, які вирішують повоєнну долю світу.

У повоєнний період Й. Сталін бере курс на посилення тоталітарного режиму. Відновлення народного господарства співпадає

зі страшним лихом – голодом 1946-1947 рр. За різними оцінками в Україні загинуло приблизно до 1 млн. осіб. Це самий цинічний злочин сталінського режиму. В умовах неврожаю держава проводила реквізиції продовольства, особливо складна ситуація була на сході: у Харківській, Запорізькій, Луганській, Донецькій та Одеській областях. Посилювався масштаб катастрофи вивозом хліба за кордон у якості "братньої допомоги" країнам східної Європи.

У зовнішньополітичній сфері повоенна Україна робить певний прорив, рухаючись у руслі зовнішньої політики Радянського Союзу. Україна, у числі інших 51 країн світу, стає співзасновницею ООН у 1945 р., була обрана до Економічної та Соціальної Ради цієї організації. Україна брала участь у роботі Паризької мирної конференції, що підводила підсумки Другої світової війни. До початку 1950-х рр. Україна стала членом 20 міжнародних організацій.

Радянський Союз, під керівництвом Й. Сталіна, продовжує агресивну зовнішню політику у II пол. 1940-х рр., входить у фазу протистояння з США. Останні роки життя Й. Сталін стає хворобливо підозрілим, відбувається нова хвиля репресій, пов'язана з боротьбою з космополітизмом, а після утворення держави Ізраїль посилюється антиєврейська кампанія. Помирає Сталін 5 березня 1953 р. у повній самоті.

4. Розгляд повоенної партійної ідеології та політики неможливий без постаті одіозної фігури сталінського режиму Лазара Кагановича. Народився майбутній державний діяч за офіційними даними у бідній єврейській родині. За іншими джерелами батько Лазара Кагановича був купцем першої гільдії, що розорився у Першу світову війну, займаючись військовим постачанням. Тим не менш, Лазар почав працювати з 14 років вантажником, чорноробом на підприємствах Києва. У 1911 р. стає під впливом старшого брата членом РСДРП(б) і бере активну участь у більшовицькому русі. За часів тимчасового уряду служив у армії, був делегатом Рад. Після більшовицького перевороту комісар Червоної армії у Москві та Петрограді. Політична кар'єра розвивається стрімко, і з 1925 по 1928 рр. очолює ЦК КП(б)У. На цій посаді Каганович усіяко демонстрував неприйняття ідей націонал-комунізму, виступав проти О. Шумського, М. Хвильового, У. Чубаря, сприяв репресіям проти діячів української культури.

Л. Каганович був одним з найближчих помічників Й. Сталіна, брав активну участь в організації колгоспної системи, і разом з іншими несе відповідальність за жахливі наслідки голодомору 1932-1933 рр.

З середини 1930-х рр. очолює комісаріат шляхів сполучення. На цій посаді яскраво продемонстрував організаторський хист.

На початку війни очолив Раду з евакуації при РНК СРСР. Під час війни входив до складу Державного Комітету оборони, відповідав за транспорт. По закінченню війни керував міністерством промисловості будівельних матеріалів. Навесні 1947 р., як довірена особа Й. Сталіна, призначений першим секретарем ЦК КП(б)У, брав участь у здійсненні "Операції Вісла", яка супроводжувалась репресіями проти західноукраїнського населення, звинуваченого у співчутті до націоналістичного підпілля.

Повернувшись до Москви, працює на вищих державних посадах. Після невдалої спроби усунути з посади М. Хрущова у 1957 р., був змушений залишити керівні партійні та державні посади. Вийшов на пенсію у 1959 р. та прожив ще довге життя, написав книгу "Пам'ятні записки", помер у 1991 р.

Лекція 7. "Радянська Україна": застій та дезінтеграція СРСР

Метою лекції є надати характеристику загальним тенденціям застою та дезінтеграції в СРСР та встановити їх вплив на українські землі.

Завдання:

- встановити, які тенденції були характерні для періоду застою та дезінтеграції в СРСР;
- виділити основні віхи біографій видатних діячів цієї епохи;
- визначити особливості "перебудови" та її наслідки для України.

Ключові слова: український націоналізм, застій, дезінтеграція, «перебудова», демократія, гласність, реформи, центрально-планова економіка, соціалізм, «холодна війна».

План

1. Петро Шелест – економічний "націоналіст" України. Видання 26-томної "Історії міст і сіл УРСР".
2. Леонід Брежнєв – доба застою.
3. Володимир Щербицький та Василь Стус: конфлікт інтересів.
4. Михайло Горбачов – "перебудова" та її наслідки.

Література

1. Бажан О. До питання про "українофільство" першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста // Історія України: маловідомі імена, події, факти (Київ). 2011. Вип.37. С. 215-246.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
3. Шаповал Ю. І. Брежнєв Леонід Ілліч // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка. 2003. Т. 1 : А - В. С. 374.
4. Шаповал Ю. Брежнєв Леонід Ілліч // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво. 2011. С.74.
5. Тронько П. Т. В. В. Щербицький (1918-1990) // Український історичний журнал (Київ). 2003. № 1. С. 109-117.
6. Дмитро Стус. Василь Стус: життя як творчість. Київ: Факт. 2004. 368 с.

1. Петро Шелест народився 1 лютого 1908 р. в с. Андріївці Зміївського повіту Харківської губернії у селянській родині. Згідно з розповідями батька, його рід взяв початок від козацького сотника (ймовірно, Василя Шелеста, одного з гайдамацьких ватажків). Змалку Петро працював на різних роботах на Полтавщині. З 1927 р. навчався в Ізюмській радянсько-партійній школі, а з 1928 р. – вступив до КП(б)У та був направлений навчатись до Харківського інституту народного господарства, згодом він навчався в Харківському інженерно-економічному інституті. З 1940 р. П. Шелест перейшов на партійну роботу. У січні 1954 р. його обрали другим секретарем Київського міського комітету КПУ. 2 вересня 1954 р. – другим секретарем Київського обласного комітету КПУ. 15 вересня 1961 р. відбувся пленум Київського обкому КПУ, на якому першим секретарем обкому було обрано П. Шелеста. У серпні 1962 р. його обрали секретарем ЦК КПУ.

2 липня 1963 р. пленум ЦК КПУ обрав П. Шелеста першим секретарем КПУ замість М. Підгорного, обраного секретарем ЦК КПРС. З липня 1963 до 10 травня 1972 рр. – він перший секретар ЦК КПУ. У середині листопада 1964 р. його обрали членом президії ЦК КПРС. Новий статус у партійній ієрархії надавав ваги та значимості виступам П. Шелеста, дозволяв активно боронити економічні інтереси УРСР, відстоювати елементи культурної самобутності республіки, сміливо порушувати питання більшої незалежності республіканських структур у господарських питаннях.

Перебуваючи на посту першого секретаря ЦК КПУ, П. Шелест придушував прояви дисидентського руху в Україні. Він негативно ставився до питання кримських татар.

Помер П. Шелест 22 січня 1996 р. у Москві. 13 червня 1996 р., за його заповітом, – перепохований у Києві на Байковому цвинтарі. Хоча П. Шелест був ідейним комуністом, проте прагнув відстоювати інтереси УРСР і працював на паритет у господарчих стосунках між Центром та союзними республіками.

2. Леонід Брежнев народився 1906 р. у с. Кам'янському (нині – місто, Дніпропетровська обл.) у родині робітника-металурга. У 1915 р. він був прийнятий у класичну гімназію м. Кам'янського, яку закінчив у 1921 р. До початку війни Леонід отримав значний досвід роботи на керівних посадах. У роки Другої світової війни Л. Брежнев став військово-політичним працівником у чинній радянській армії. У

повоєнні роки з 1946-1947 рр. – він 1-й секретар Запорізького обласного та міського комітетів КПУ (призначений за рекомендацією М. Хрущова). 1947-1950 р. - 1-й секретар Дніпропетровського обласного та міського комітетів КПУ. З 1950-1952 рр. – 1-й секретар ЦК Комуністичної партії Молдови. 1952-1953 рр. – секретар ЦК КПРС та кандидат у члени Президії ЦК КПРС. 1954-1955 рр. – 2-й секретар, 1955-1956 рр. – 1-й секретар ЦК КП Казахстану. 1956-1960 рр. – секретар ЦК КПРС. 1956-1957 рр. – кандидат у члени Президії ЦК КПРС, 1957-1982 рр. – член Президії ЦК КПРС. 1960-1964 рр. – голова Президії Верховної Ради СРСР. Одночасно 1963-1964 рр. – секретар ЦК КПРС. З 1966-1982 рр. – Генеральний секретар ЦК КПРС. З 1977-1982 рр. – голова Президії Верховної Ради СРСР.

12 грудня 1979 р. Л. Брежнев та його найближчі соратники прийняли рішення щодо здійснення державного перевороту в Афганістані та про введення радянських військ до цієї країни.

Наприкінці свого життя зовнішній вигляд Леоніда Брежнева значно погіршився. Владу в країні Рад стали називати "геронтократичною". Помер він 10 листопада 1982 р. на державній дачі.

3. Володимир Щербицький народився 17 лютого 1918 р. у селянській родині. У 1934-1935 рр. - інструктор, пропагандист Верхньодніпровського районного комітету ЛКСМУ Дніпропетровської обл. Навчався на механічному факультеті Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту. У 1941-1942 рр. – навчання у Військовій академії хімічного захисту. У 1942-1946 рр. В. Щербицький служив в армії: начальник хімічної служби, бригади, помічник начальника хімічного відділу Закавказького фронту, а потім Закавказького військового округу. З 1948 р. він перебував на партійній роботі. 1964-1965 рр. - 1-й секретар Дніпропетровського обласного комітету КПУ, а упродовж 1965-1972 рр. – голова Ради Міністрів Української РСР. 1972-1989 рр. – 1-й секретар ЦК КПУ.

З ім'ям В. Щербицького пов'язане посилення русифікації України (під приводом здійснення процесу "злиття націй"), суворе переслідування діячів українського дисидентства, яке призвело фактично до його розгрому. Зокрема, з його ініціативи партійні з'їзди в Україні та вся діяльність партійного й державного апарату велася російською мовою. На роботі В. Щербицький спілкувався виключно російською. Він повністю підтримував політичний курс генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнева, не чинив їй опору обмеженню прав

УРСР. Після приходу до влади М. Горбачова 1985 р. не підтримав "перебудову".

В. Щербицький дозволив будівництво на території республіки низки АЕС, у тому числі й Чорнобильської. У перші дні аварії на ЧАЕС, намагався приховати трагедію. За його правління у 1978 р. було прийнято нову Конституцію УРСР. Час перебування В. Щербицького при владі припав переважно на період "розвиненого соціалізму". У цей період радянська економіка, переважно завдяки налагодженню постачання сировинних енергоносіїв до Західної Європи, функціонувала більш-менш стабільно. Через це рівень життя жителів СРСР виріс, у порівнянні з попередніми періодами. Тоді ж була здійснена докорінна технічна модернізація легкої та харчової промисловості, велося інтенсивне містобудування. Майже в кожному населеному пункті УРСР будувалися багатопверхові житлові будинки за типовими проєктами. Великі міста забудовувалися цілими мікрорайонами та житловими масивами таких будівель. Зазвичай такі житла позбавлялись будь-яких естетичних якостей, низьким був й технічний рівень будівництва.

Одночасно продовжувалося інтенсивне будівництво монументів та споруд в стилі соцреалізму, що мали пропагандистське значення для диктатури компартії. За наказом В. Щербицького у Києві побудували меморіальний комплекс "Український музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.", здійснили реконструкцію Хрещатика. Він підтримував розвиток спорту, особливо ФК "Динамо".

У 1989 р. В. Щербицький пішов у відставку з посади 1-го секретаря ЦК КПУ внаслідок звільнення через похилий вік. Помер у 1990 р. похований на Байковому кладовищі.

Василь Семенович Стус народився 6 січня 1938 р. в с. Рахнівка Гайсинського району на Вінниччині у селянській родині, був четвертою дитиною. У 1939 р. батьки переселилися до м. Сталіно (нині Донецьк), аби уникнути примусової колективізації. Василь навчався у Донецькій міській середній школі № 265 і закінчив її зі срібною медаллю. Потім вступив на історико-філологічний факультет педагогічного інституту м. Сталіно. У студентські роки В. Стус постійно і наполегливо працював у бібліотеці, був членом літературного об'єднання "Обрій". Закінчивши 1959 р. навчання з червоним дипломом, Василь три місяці працював учителем української мови й літератури в с. Таужне на Кіровоградщині, після

чого два роки проходив службу в армії на Уралі. Під час навчання і служби почав писати вірші. 1959 р. у "Літературній Україні" він опублікував свої перші напрацювання. З березня по жовтень 1963 р. В. Стус – літературний редактор газети "Соціалістичний Донбас". Зокрема, працював в україномовній частині редакції цієї газети. Він перебував на посаді сім місяців, доки не вступив до аспірантури і поїхав навчатись до Києва. За час перебування в аспірантурі, підготував і здав до видавництва першу збірку творів "Круговерть", написав низку літературно-критичних статей, надрукував кілька перекладів з Й. Гете, Р. Рільке, Ф. Лорки.

4 вересня 1965 р., під час прем'єри фільму С. Параджанова "Тіні забутих предків", у кінотеатрі "Україна" в Києві, В. Стус взяв участь в акції протесту. В. Стус, І. Дзюба, В. Чорновіл та ін. закликали партійних керівників і населення столиці засудити арешти української інтелігенції. Це стало першим громадським політичним протестом з приводу масових політичних репресій в СРСР у повоєнний час. За участь у цій акції В. Стуса було відраховано з аспірантури. Після цього працював у Центральному державному історичному архіві. Ця робота набула для нього великого значення.

Пропозицію В. Стуса опублікувати у 1965 р. свою першу збірку віршів "Круговерть" відхилило видавництво. Незважаючи на позитивні відгуки рецензентів, було відхилено і його другу збірку – "Зимові дерева". Однак її опублікували самвидавком. У 1970 р. книжка віршів поета "Зимові дерева" потрапила до Бельгії, де була начебто видана у Брюсселі. У відкритих листах до Спільки письменників, ЦК КПУ, Верховної Ради В. Стус постійно критикував керівну систему, що поверталася до тоталітаризму, відновлення культу особи та порушення прав людини, протестував проти арештів у середовищі своїх колег.

На початку 1970-х рр. В. Стус приєднався до групи захисту прав людини. Літературна діяльність поета, його звернення у вищі партійні інстанції з протестами проти порушення людських прав і критичними оцінками тогочасного режиму, спричинили його арешт. 12 січня 1972 р. відбувся перший арешт; впродовж майже 9 місяців поет перебував у слідчому ізоляторі. Саме тоді було створено збірку "Час творчості". На початку вересня 1972 р. київський обласний суд за звинуваченням в "антирадянській агітації й пропаганді" засудив В. Стуса до 5 років позбавлення волі та 3 років заслання. Покарання

поет відбував у Мордовії та Магаданській області. Більшість віршів, що поет писав у таборі, вилучалася та знищувалась, лише деякі з них потрапили на волю через листи до дружини. По закінченню строку ув'язнення, його вислали до Магаданської області, де він і працював до 1979 р. на золотих копальнях. З ув'язнення В. Стус вернувся із заявою до Верховної Ради СРСР з відмовою від громадянства.

Приїхавши восени 1979 р. до Києва, поет приєднався до Гельсінської групи захисту прав людини. У травні 1980 р. його знову заарештували, визнали особливо небезпечним рецидивістом та у вересні засудили на 10 років примусових робіт і 5 років заслання. Незважаючи на численні протести обвинуваченого, адвокатом В. Стуса затвердили В. Медведчука. Відомий російський учений та правозахисник А. Сахаров розцінив вирок В. Стусові як ганьбу радянської репресивної системи в одному з листів, адресованому світовій громадськості (жовтень 1980 р.).

В. Стусові, що з 1980 р. перебував у таборі, заборонили бачитись з родиною. Його записи 1983 р. вдалося переправити на Захід. 1985 р. українська діаспора намагалась висунути В. Стуса на здобуття Нобелівської премії з літератури, але не встигла підготувати всі матеріали відповідно до процедури номінації. Тим часом, на знак протесту проти жорстокого поводження табірної адміністрації з політв'язнями, поет кілька разів оголошував голодування. У січні 1983 р., за передачу на волю зошита з віршами, він був кинутий у камеру-одиначку. 28 серпня 1985 р. В. Стуса відправили до карцеру. На знак протесту він оголосив безстрокове сухе голодування. Помер В. Стус уночі проти 4 вересня, можливо, від переохолодження. За офіційними даними, причина смерті – зупинка серця.

У листопаді 1989 р., завдяки клопотанням рідних і однодумців, поета перепоховали у Києві на Байковому кладовищі. У 1990 р. Постановою Пленуму Верховного Суду УРСР та Ухвалою судової колегії по кримінальних справах Верховного Суду УРСР, В. Стус був посмертно реабілітований.

4. Михайло Горбачов народився у селянській родині у 1931 р. Під час голоду 1932-1933 рр. село дуже постраждало. У родині Горбачових з шести дітей троє померли. Батько Михайла – Сергій – був росіянином, а от мати – україною. У дитинстві Михайло розмовляв українською мовою, і троюрідний брат називав його "хохляк". Працювати хлопець почав рано, з 13 років поєднував

навчання з підробітком на МТС. У 1948 р., сімнадцятирічним, Михайла нагородили орденом Трудового Червоного Прапора, як знатного комбайнера. У тому ж році він був призваний до Радянської армії, служив начальником продскладу. Згодом Михайло влаштувався заступником завідувача відділом агітації та пропаганди Ставропольського крайкому ВЛКСМ, першим секретарем Ставропольського міського комсомолу, потім другим та першим секретарем крайкому ВЛКСМ (1955–1962).

М Горбачов став членом Політбюро з 1980 р. Як Генеральний секретар ЦК КПРС 1985-1991 рр., Голова Президії Верховної Ради СРСР 1988-1989 рр., Голова Верховної Ради СРСР 1989-1990 рр., Президент СРСР 1990-1991 рр., проводив ліберальні реформи всередині країни, що отримали назву "Перебудова" та призвели до появи багатопартійності. Михайло спробував обмежити гонку озброєнь. Перебуваючи на вершині влади, М. Горбачов проводив численні реформи та компанії, які в подальшому призвели до ринкової економіки, знищення монопольної влади КПРС та розпаду СРСР.

Консервативні політики критикували М. Горбачова за економічну розруху, розвал Союзу та інші наслідки "Перебудови". Радикальні політики – критикували за непослідовність реформ та спробу зберегти колишню центрально-планову економіку й соціалізм. Багато радянських, пострадянських та зарубіжних політиків і журналістів вітали реформи М. Горбачова, демократію і гласність, закінчення холодної війни, об'єднання Німеччини. Оцінка діяльності М. Горбачова за кордоном колишнього СРСР носить більш позитивний і менш суперечливий характер, ніж у пострадянському просторі.